

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2022)

Ümran AY SAY

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
umran.ay@gmail.com

Mustafa ÖZKAT

Dr. Öğr. Üyesi, Yeni Yüzyıl
Üniversitesi
mustafaozkat@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4036-6934>

<https://orcid.org/0000-0002-6882-794X>

Celâlzâde Salih Çelebi'nin Dürer-i Nesâyih'i ve Şerhi

*Celalzade Salih Çelebi's Dürer-i Nesayih and Its
Commentary*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 09.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Atıf/Citation

Ay Say, Ü. ve Özkat M. (2022). Celâlzâde Salih Çelebi'nin Dürer-i Nesâyih'i ve Şerhi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (4), 1739-1778. <https://doi.org/10.34083/akaded.1203433>

Ay Say, Ü. & Özkat M. (2022). Celalzade Salih Çelebi's Dürer-i Nesayih And Its Commentary. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (4), 1739-1778. <https://doi.org/10.34083/akaded.1203433>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

*Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Öz

Dürer-i Nesâiyih Şerhi, 16. yüzyılın tanınmış âlimlerinden Celâlzâde Salih Çelebi'nin Türkçe divanında yer alan Dürer-i Nesâiyih başlıklı 82 beyitlik Türkçe kasidesine daha sonra yazdığı şerhtir. 967/1559'da tamamlanmıştır. Eserde, dünyanın gelip geçici oluşu ve ona bağlanmamak gerektiği konusunda dinî-tasavvufî öğütler verilir. Kasidenin dilinin ağır olması sebebiyle, sonradan dostlarından birinin ricası üzerine sade bir dille kendisi kasideyi beyit beyit şerh etmiştir. Şerh esasında, konuyu desteklemek amacıyla az da olsa başka manzumelere de yer verilmiştir. Dürer-i Nesâiyih'in biri şerhli biri şerhsiz olmak üzere bilinen iki nüshası vardır. Şerhsiz olan nüsha şairin Nuruosmaniye Ktp., 3846 numarada kayıtlı divan nüshasının sonunda, yazmanın 58^b-62^a yaprakları arasındadır. İstinsah tarihi 969/1561'dir. Şerhin yer aldığı nüsha ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., NEKTY03046'da kayıtlı olup yazmanın 8^a-29^a sayfaları arasındadır.

Bu çalışmada Celâlzâde Salih Çelebi'nin hayatı ve eserleri kısaca tanıtıldıktan sonra Dürer-i Nesâiyih Şerhi'nin muhtevası özetlenmiş, metnin dil ve üslup özelliklerine değinilmiş, metinden yola çıkarak eserin kaynakları hakkında tespitler yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde transkripsiyonlu metin ortaya konmuş, metinde geçen âyet ve hadislerin anlamları ile açıklanmaya ihtiyaç duyulan hususlar ve kavramlara dipnotlarda yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Celâlzâde Salih Çelebi, Dürer-i Nesâiyih, kaside, şerh.

Abstract

Dürer-i Nesayih Commentary is a written by Celalzade Salih Çelebi, one of the well-known scholars of the 16th century, to his Turkish qasidah titled *Dürer-i Nesayih*, which is included in his Turkish divan. It was completed in H. 967/1559. In the work, religious-mystical advice is given about the temporary nature of the world and the need not to be attached to it. He later commented on the qasidah in plain language upon the request of one of his friends due to the heavy language of the qasidah. During the commentary, other verses were also included, albeit a little, in order to support the subject. There are two known copies of *Dürer-i Nesayih*, one with commentary and the other without commentary. The copy without commentary is between pages 58b-62a of the manuscript, at the end of the poet's divan copy registered at number 3846 in Nuruosmaniye Library. The copy date is H. 969/1561. The copy with the commentary is registered at NEKTY03046 in Istanbul University Rare Works Library and is in between pages 8a-29a of the manuscript.

In this study, after briefly introducing the life and works of Celalzade Salih Çelebi, the content of *Dürer-i Nesayih Commentary* is summarized, the language and literary style of the text are mentioned, and the sources of the work were determined based on the text. In the last part of the study, the transcribed text is revealed, the meanings of the verses and hadiths in the text and the issues and concepts that need explanation are included in the footnotes.

Keywords: Celalzade Salih Çelebi, *Dürer-i Nesayih*, qasidah, commentary.

A. Hayatı¹

Kadılık mesleğinde Eşrâf-ı Kudât rütbesine kadar yükselmiş Tosyalı Kadı Celâleddin'in (ö. 935/1528–29) üç oğlundan ikincisi olan Celâlzâde Sâlih Çelebi (d. 900/1494-5 – ö. 973/1565), Vulçitrin'da doğmuştur. Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin kardeşidir. Kemalpaşazade ve hattat Şeyh Hamdullah'tan ders alarak yetişen Sâlih Çelebi, meslek hayatına müderris olarak başlamıştır. Edirne Saraciye Medresesi müderrisliği sırasında Kanuni'nin Belgrad, Rodos ve Budin seferlerini konu edindiği *Târîh-i Sultân Süleyman* adlı eserini kaleme almıştır. İstanbul Murad Paşa Medresesi ve Divanyolu'ndaki Atik Ali Paşa Medresesi müderrisliklerinden sonra 1536'da Sahn-ı Seman müderrisliğine atanan Sâlih Çelebi, 1542'de de Edirne Beyazıt Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. Sâlih Çelebi, Şam, Halep ve Mısır kadılıklarında da bulunmuştur.

Rebîülevvel 973/Ekim 1565 tarihinde vefât eden Sâlih Çelebi, Eyüp Sultan'da, birâderi Mustafa Çelebi'nin yaptırdığı câminin haziresine defnedilmiştir. Kabir taşındaki kitabesi ağabeyi Celâlzâde Mustafa Çelebi tarafından yazılmıştır. Baş taşında *Lâ ilâhe illallâh / Muhammedü'r-Resûlullâh / Rabbi Allah ve Nebii Muhammed ve dîne'l-İslâm* ibaresi bulunan kabrin ayak ucu taşında şu şiir vardır:

*Dâr-ı dünyâ menzil-i fânî imiş
Hep geçer mîr ü vezîr ü pâdişâh*

*İrse ger takdîr-i Hayy u Lâyemût
Saçılır toprağa tohm-ı izz ü câh*

*Avn-i Hak ile birâder-i ferîd
Fazl ü irfân ü ulûm ana sipâh*

¹ Şairin hayatı ve eserleri için faydalanılan kaynaklar için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “On altıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâl-zâde Mustafa ve Salih Çelebiler”, *TTK Belleten*, Cilt: XXII, Sayı: 87, s. 391-441; Hüseyin G. Yurdaydın, “Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâme'si”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1966, Cilt: XIV, s. 1-12; DİA, “Celâlzâde Sâlih Çelebi”, Cilt: 7, s. 262-264.; Rifat Kütük, *Celâl-zâde Salih Çelebi - Leyla vü Mecnun (Tenkitli Metin-İnceleme)*, YYLT., Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 1995; Ebubekir Gündoğdu, *Divân-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih (Tenkitli Metin-İnceleme)*, YYLT., Atatürk Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD., Erzurum 1997; Salih Yancı, *Celâlzâde Salih Çelebi Divanı*, YYLT., Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 1999; Seyid Ali Topal, *Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, YDT., Ankara Üniversitesi SBE., İslam Tarihi ve Sanatları ABD. İslam Tarihi BD., Ankara 2008; a.mlf., “Celâlzâde Salih Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1, s. 109-128; Celâl-zâde Sâlih Çelebi, *Hadikatü's-Selâtin (İnceleme-Metin)*, (Haz. Hasan Yüksel-H. İbrahim Delice), TTK Yay., Ankara 2013.

*Azm-i taraf-ı âhîret kıldı bu dem
Rahmet-i Hak'dan Te'âlâ lutf-h'âh*

*Rihleti sâlini ma'lûm itmege
İstedi Hakdan Nişânî-i pür günâh*

*Dedi Hâtif bu duâ târîhdir
"Kabr-i Sâlih Cennet ola yâ İlâh" (h. 973)*

Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin Nişancı Camii Hazîresindeki Mezar Taşı (Eyüp / İstanbul)

B. Eserleri

1. *Divân-ı Sâlih*: Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiirler yazan Celâlzâde Salih Çelebi, şiirlerinde Sâlih veya Salâhî mahlaslarını kullanmıştır. Divanında Türkçe bir dîbâce'den sonra tevhîd, na't, kasideler ve gazellere yer vermiştir. Tunus Milli Ktp.

Türkçe Yazmaları, No: 1854² ve Nuruosmaniye Ktp. No: 3846³ olmak üzere iki nüshası bilinen divanı üzerinde üç yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

2. *Leylâ vü Mecnûn*: 1554 yılında İranlı şâir Hâtîfî'nin naklini esas kabul ederek yazdığı *Leylâ vü Mecnûn* Mesnevisi, oldukça liriktir. Küçük yaşta kaybettiği oğlunun acısıyla kaleme almıştır. Tasavvufî ve alegorik bir özellik taşımayan eser üzerine Rifat Kütük tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır⁴.

3. *Dürer-i Nesâyih ve Şerhi*: Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin 60-70 yaş aralığındaki görme kudretinin zayıflayıp inzivaya çekildiği dönemde kaleme aldığı bu eseri, 82 beyitlik bir kasidesi ve sonradan bu kasideye yazdığı şerhi içermektedir. 967/1559-60⁵ yılında tamamlanan eserde manzum kısımlar, aruzun *müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Kısa bir "*dibâce*"den sonra "*Kismet-i rûz-ı ezel sana belâdur degen / Kaçma belâdan sakın sen bu belâyı begen*" dizeleriyle başlayan eserin Nuruosmaniye Ktp. No: 3846 numaradaki divanla bir arada bulunan şerhsiz nüshası üzerine bir yüksek lisans çalışması hazırlanmıştır⁶.

4. *Münşe'at*: Celâl-zâde'nin Edirne'ye müderris olarak atanmasından *Cevami'u'l-Hikayat*'ını kaleme aldığı yıllara kadar olan yazışmalarını içermektedir. *Münşe'at*'ta, şiirleri, Alaman Seferi Tarihçesi, Şehzade Bayezid'e gönderdiği mektuplar yer almaktadır. Bilinen iki nüshası Süleymaniye Ktp. Kadızade Mehmed Efendi, No: 557 ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Ktp., Seyfeddin Özege, Âgâh Sırrı Levend Kitaplığı, No: 523'te kayıtlıdır.

5. *Târih-i Sultân Süleymân*: 935/1528 tarihinde tamamlanan eserin bilinen tek nüshası Leipzig Stadtbibliothek'tedir (H.O. Fleischer – F. Delitzsch, s.522, nr. 288). Kanuni'nin

² Mehmet Şeker-İsmail Hakkı Mercan, "Tunus Millî Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: II, s. 118-119 (105-122); Cihan Okuyucu, "Tunus Millî Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 7-8, s. 138.

³ Rifat Kütük, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi – Leylâ vü Mecnûn (Tenkidli Metin-İnceleme)*, Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995, s. 46-48.

⁴ Rifat Kütük, *agt.*

⁵ Şair, eserin telif tarihini 70. beytin şerhini yaparken söylemiştir: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY., No: 3046, vr. 26^b.

⁶ Ebubekir Gündoğdu, *Divan-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih (Tenkidli Metin-İnceleme)*, Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 1997.

tahta çıkışından itibaren 935/1528 yılına kadar olan olayları konu edinen eser üzerine bir doktora çalışması yapılmıştır⁷.

6. *Târih-i Mısır*: Eski Anadolu Türkçesi döneminin etkilerinin gözlemlendiği *Tarih-i Mısır*; Mısır'ın Nuh Tufanı'nın öncesinden Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethine kadarki tarihini özetlemektedir. Bunun yanında Mısır'daki piramitler ve değişik yapılar ile Mısır'ın coğrafi özellikleri de anlatılmaktadır. Bilinen tek nüshası TSMK, Revan, No: 1405'te kayıtlıdır. Eser üzerine bir yüksek lisans bir de doktora tezi hazırlanmıştır⁸.

7. *Kıssa-i Fîrûz Şâh Tercümesi*: Celâlzâde'nin Sahn-ı Seman Medresesi'ndeki müderrisliği esnasında, Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteğiyle Farsçadan tercüme ettiği eserin aslı, tarihçi Ziyaeddin Berni'ye ait Delhi Sultanlığı'nın 1357 senesine kadar olan tarihini anlattığı sekiz ciltlik eseridir.

8. *Cevâmi'ül Hikâyât ve Levâmi'ü'r Rivâyât Tercümesi*: İran edebiyatında *Lübâbü'l-Elbâb* adlı ilk tezkireyi kaleme alan Avfî'nin, Delhi Türk Sultanı İltutmuş'un veziri Nizamülmülk Muhammed b. Ebu Sa'd el-Cuneydi'ye takdim ettiği *Cevâmi'ül Hikâyât ve Levâmi'ü'r Rivâyât* adlı eserin çevirisidir. Sâlih Çelebi, 2000'in üzerinde tarihî ve edebî hikâyeden oluşan eseri Şehzâde Bayezid'in emri üzerine tercüme etmiştir. Eser üzerine üç yüksek lisans çalışması yapılmıştır⁹.

Şairin, yukarıdaki eserleri dışında genelde ilmî eserlere yazmış olduğu Arapça şerhleri de vardır. Bunlar belagata dair olan *Miftah Şerhi Haşiyesi*, kelim dalında yazdığı *Mevâkıf Şerhi Haşiyesi* ile hocası Kemal Paşazade'nin fikhî konulardaki eserlerine

⁷ Seyid Ali Topal, *Celâzade Sâlih Çelebi'nin Târih-i Sultân Süleymân İsimli Eseri*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.

⁸ Aslı Manav, *Sâlih Bin Celâleddin'in Târih-i Mısır'ı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*, Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2018; Nevzat Erkan, *Celâlzâde Salih ve Tarih-i Mısır-ı Cedid Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

⁹ Nuray Nacar, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ül-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât (Topkapı Revan K. No. 1085 y. 189-376) Çeviri Yazı*, Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2019; Sariye Uzan, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ül-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât (Topkapı Revan K. No. 1085 y. 565-752) Çeviri Yazı*, Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2019; Lütfiye Nil Yıldırım, *Celâlzâde Sâlih Çelebi-Cevâmi'ül-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât (Transkripsiyon-Kısmî Dil Özellikleri-Sözlük)*, Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi 1995.

yazdığı *Vikâye Şerhi Haşiyesi*, *Islahu'1-Izah Haşiyesi* ve *Tağyiru't-Tenkîh Ta'likatı* adlı eserlerdir.

C. *Dürer-i Nesâiyih*'in İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, 3046 Numaradaki Nüshasının Tavsifi

Müellif : Celâl-zâde Sâlih Çelebi

Eserin Adı : *Dürer-i Nesâiyih*

Kâğıt : Aharlı beyaz renktedir. Sayfalarda yer yer kurt yeniği bulunmaktadır. Bazı sayfalar kopmuş, bazıları da yapıştırılmıştır. 28^b'de temellük mührü yer almaktadır.

Varak sayısı ve sayfa aralığı : 21 varak 8^a-29^a

Ölçüleri : 200x125 (160x85) mm.

Yazı : Talik yazıyla kaydedilmiş olan eserde beyitler, kırmızı mürekkeple; açıklamalar, siyah mürekkeple yazılmıştır.

Satır sayısı : 17

Başlık : *Dîbâce-i Ebyât-ı Merhûm Şâlih ibnî Celâl Tecâvezallâhü 'an zünûbihi*

Eserin sonu :

*Dürr-i Neşâiyih durur baħr-ı cihân içre bu
Müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün*

Bu lafzile ya mışra'-ı şâniye işaret ola bu taqđir ma'nâ-yı beyt-i neşâiyihdür. Bu iki kerre müfte'ilün baħrinde olan ebyât-ı mezkûre demek olur. Yâhûd ta evvelinden burayı gelince geçen ebyâta işaret ola. Bu taqđirce mışra'-ı şâni bilâ me'an baħr-ı ebyâta işaret olur. Allâhu a'lem bi's-şevâb.

D. *Dürer-i Nesâiyih*'in Özeti

“Nasihat İncileri” şeklinde günümüz Türkçesine çevirebileceğimiz *Dürer-i Nesâiyih*, her beytinde dinî-ahlakî konularda nasihatlerin verildiği didaktik bir eserdir. Metin, genişçe şöyle özetlenebilir:

İnsanoğlunun ezeli gününde kısmetine bela düşmüştür; onun için beladan kaçması mümkün değildir. Cenâb-ı Allah, belayı sevdiği kullarına verir. Belaya sabretmek gerekir, sabır acıdır ama meyvesi tatlıdır. Dünyada daima huzur ve varlık içinde yaşayan kişiler, kendi hallerine güvenip gururlanmamalıdır. Bu dünyada bela ve sıkıntı çekenlerin yolu, Musa ve Harun peygamberlerin yoludur. Daima refah içinde yaşayanların yolu ise Firavun ve Karun'un yoludur. Dünyanın mihnetine rahatını değişmeyen kimselerin, dünya malına itibar etmeyen kimselerin bu müstağni halleri

ve gösterdikleri himmet, çok yüce mertebeli bir padişah gibidir. Bu padişahın elini yıkaması için hizmetinde güneş, altın tas; felek de değerli taşlarla süslü leğen olsa layıktır. Hz. Adem dünyaya ayak basmadan evvel, Allah'ın aşkıyla sarhoş olmuş nice mahlukat ile bu dünya dolu idi. İnsanoğlu, “âlim ve akıllıyım” der, Allah'tan gelen rahatlığa rıza gösterir ama belaya itiraz eder. Onun bu hali, sabırsızlığı eline kadeh almışken tamamen içmeden bardağı yere çalan divanelere benzer. İnsanoğlu, “elest” hitabına “belâ” cevabını verdiğinde cennetten çıkarılacağını ve dünyaya ineceğini bilmedi. Aslında daima cennette ikamet edecek iken Hz. Adem'in sulbüyle yere inip selamet diyarını hastalıklar diyarına değiştirmiştir. Ana rahminde insan şekline girip doğumundan âkil bâliğ oluncaya kadar nice zahmetler çekilir. Dokuz feleğe benzeyen baba, dört unsura benzeyen ana, “âdem” evladını yetiştirmişlerdir. Manevi ve maddi imkanları bir araya getirerek çocuğun insan olarak terakkiye ulaşmasını sağlayan felek, aynı misafire hizmette kusur etmemek için ne yapacağını bilemeyen ev sahibi gibi taklalar atarak dönmektedir.

Cenâb-ı Allah, dört unsuru su, toprak, ateş ve havayı insanın faydası için ahenkle bir arada tutar. Bulutlar, rüzgar, ay, güneş ve felekler adeta bir köle gibi insanoğlunun emrine verilmiştir ama onlar hâlâ gaflet içindedirler. İnsanoğlu, engin, uçsuz bucaksız kainat denizinin ortasında kalmış felek gemisine binmiştir ve bu gemiyi, yokluk rüzgarı daima bir girdabın içinde döndürüp durmaktadır. İnsanoğlu bu geminin içinde ne dünya musibetlerinden ne de ahirette çekeceği cezalardan emin olarak oturabilir. Daima tövbe, istiğfar ve salih amellerle, sadaka vererek, hayırlı kimselerin duasını alarak, başına gelecek belaları defetmeye çalışmalıdır. Belaların böyle defedileceği, muteber kitaplarda yazmaktadır. İnsanoğlunun içine bindiği bu felek gemisi, ekseriya kendi istediği istikamette gider; insanın yönelmesini istediği tarafa yönelmez, ona muhalif hareket eder. Zaman deryasında ahirete doğru giden bu gemiyi, sakınarak, dikkatle götürmek lazımdır. Zira insanın yolunu kapatan taş döküntüleri gibi nefsin hazları, arzu ve istekleri; dine muhalif olan birçok hadise karşısına çıkar. İnsan bu halde ne arzularından geçebilir, ne de Allah'ın emir ve yasaklarını çiğneyebilir; bir girdap içinde döner durur. İnsanoğlu, zaman deryasında gemisiyle kıyamet sahiline doğru ilerlerken nefsi arzuların rüzgarına kapılıp sulara batar ve sahile canlı çıkamaz. Dünya, şarap küpleriyle dolu bir meyhanedir. Bu meyhaneye gelenler, aşırı derecede sarhoş olup sonra da ecel kadehini çekmeden buradan ayrılmamışlardır. İnsanoğlu burada gördüğü hayat suyunu ölümsüzlük suyu zannetmesin, yokluk çölünde gördüğü serap gibi düşünsün. Hayat suyundan kastedilen İskender'e nasip olmayan, Hızır'ın içip ölümsüzlüğe kavuştuğu sudur. Yeryüzü, büyük bir yatak gibidir. İnsanoğlu bu yatakta gaflet uykusuna yatmış, uyumaktadır. Bütün yaşadıkları aslında bir rüyadan ibarettir. Bu hal aynen gerçekte hiç malı mülkü olmayan bir dilencinin düşünde sultan olduğunu görmesine benzer. Herkesin malumudur ki İskender-i Zülkarneyn, yedi iklimte hükmetmiş büyük bir sultandır; Kurân-ı Kerim'de adı geçer, bazıları nebi olduğunu söylerler.

Dünya ahiretin tarlasıdır, bu dünya ekinliğine insan ne ekerse onu biçer. Buğday eken buğday biçer, faydasını görür. Delice dedikleri tohumu eken ise yabancı faydasız bir ekin yetiştirmiş olur. Dünya bahçesine beden gözüyle bakıldığında yeşilliklerden ibaret zannedilir ama kalp gözüyle bakıldığında içinde siyah yaralar bulunan laleler olduğu görülür. O zaman bu dünyanın güllerine, göletlerine aldanıp da mutlu olmamalı, bülbül gibi daima feryat eylemelidir. İnsanlık dairesi güllerle donanmış bir şehre benzer. Bu şehirde yaşayan insanların bedenlerinin her biri gülden yapılmış evler gibidir. Bu evlerin temelleri de yokluk seli üzerinde durur. İnsan bedeni aynı gül fidanı gibi yokluk selinden çabucak harap olur. Öyleyse birkaç günlük fani dünyayı bekaya değişmemelidir. Benî Adem'in gülden yaratıldığını söylemek onun topraktan yaratılmasına, nutfeten halk edilmesine muhalif olur. Zira Hz. Adem topraktan yaratıldığı için onun evlatları da topraktır. Melekler her kişinin nutfesi ana rahmine düştüğünde yeryüzünde defnedileceği kabir toprağından bir parça alır ve ana rahmindeki nutfe ile karıştırırlarmış; bir kısım âlim, “doğan çocuk işte o toprakla karışmış nutfeden oluşur” diye buyurmuşlar. Türkçede de birisinden bahsedilirken “kimbilir toprağı nereden alınmıştır” derler veya bir kişi bir yere gitse, “ya suyu ya toprağı çekti” derlermiş. Yeryüzü, yedi iklim, yedi başlı bir ejderhadır; ağzını açmış durmaktadır. Nicelerini ağzında yuttuğu gibi (toprağın içine koyduğu gibi) elbet sırası geleni de yutacaktır.

Bu dünya iki yüzlü bir kadına benzer. Onun iki yüzlülüğünden maksat hem gecesi ve gündüzü olması hem de (birisine) biraz yüz gösterip süsüyle onun gönlünü, aklını çelmesi; ondan sonra yüz çevirmesi, başkalarına meyletmesindedir. Allah'ın bildirdiği büyük günahlar bir koruya benzer. İnsanoğlu küçük günahlar işleye işleye büyük günahlara yaklaşmamalıdır. Dünya arzularının sonu yoktur, nefsin arzularını yerine getirmek için uğraşmak boşuna gayrettir; çünkü onlar hiç bitmeyecektir. İnsan dünya ve ahiret işlerinde peygamberlere itimat etmeli, onlara inanmalıdır; onlar, haberleri, vahiylere dosdoğru getirirler. Brehmen ve Ehremen'in yalancı sözlerine inanmamalıdır. Onlar müminlerin kalplerine asılsız sözleriyle vesvese verirler. Kurân-ı Kerim'de geçtiği üzere Hz. Adem ile meleklerle mahlukatın isimleri sorulmuş; Hz. Adem bilmiş, melekler bilememişlerdir. Bu, insanoğlunun ilim bakımından meleklerden üstünlüğüne işarettir. İnsan, her işini sağlam yapmalıdır. Dağı delen Ferhat, işini mertçe yaptığı için kıyamete kadar adı dillerde dolaşacaktır. Allah'ın emirlerini reddetme ki Allah da seni reddetmesin. Şeytan gibi kendini beğenip “ben” diye ortaya çıkma. İnsanın geride bırakacağı ölmez evladı, adını daima iyilikle ve hayırla andırmaktır. Sâdi'nin dediği gibi adaletli Nuşirevan'ın adı hâlâ dillerde yaşamaktadır. Bu dağlarda ve saharalarda açılan laleler, nice zamanlar önce buralarda kurulan şehirlerde ve köylerde yaşayıp mevta olanların yaralı yüreklerinin başıdır. İnsanoğlu ne kadar kaderinden kaçayım diye çalışıp gayret etse de alnına yazılan kaderini yaşar, onu başından def edemez. Bu dünyada pehlivanlığıyla meşhur Zal oğlu

Rüstem ve Pilten de ölümden kaçamamışlardır, kara toprak onları da kucağına almıştır.

İnsan bir güzergahta giderken yolunu kaybetse, tekrar yolunu bulmak için ana yola çıkar. İnsanı ana yola çıkararak aklıdır. Nefsinin isteklerini bir yana koyup aklıyla hareket eden, ahiret yoluna kavuşur.

İnsanoğlunun ömrünün her günü, buğday tanesi gibidir. Bu dünya, çark-ı felek ve bir değirmen gibi her gün ömür tanelerini öğütmektedir. Başkalarının iyi halleri ile kendi çektiğin sıkıntıları mukayese edip hasetlenme. Kuran-ı Kerim’inde “Biz taksim ettik” diyen Allahın bir bildiği vardır. Bu dünya feleği, eski bir kilise yapısı gibidir. Onda, ibretlik nice hallerden görüntüler vardır. Bir nefesle insana ruhu üflendi ve bir avuç topraktan gül gibi kokan bedeni yaratıldı. Hz. Nuh’un ashabı tufan gününde su üstünde gemide emniyete kavuştular. Hz. İbrahim de ateşe atıldığında ateş, su ve yeşillik dönmüşmedi mi? Allah’ın lufu, kahrı içinde gizlenmiştir. Nitekim Hızır Aleyhisselam zulmet ülkesinde sıkıntı çekmeyince âb-ı hayata kavuşmamıştır. Karıncalar padişahının halkına evlerine girmesi için seslenip onları Hz. Süleyman’ın askerlerinin çiğnemesinden koruması, gözetmesi gibi sen de halkını gözle, koru. İnsan duyduğu her söze hemen inanmamalı, etraflıca düşünüp tartmalıdır. Bu hususta Yusuf kıssası insana ibret olarak yeter. Nasıl bağ içinde servi, süs için; dağ başında da narven gölgesi, hayvanların ve kuşların üstünde emniyetle yuva yapması için bulunuyorsa insanoğlu da kendine yakışan işi yapmalıdır. Nasıl papağan ile karga birbirine denk değilse söz ustaları ile sıradan insanlar da birbirine denk değildir. İnsanların birbirlerine karşılıklı ayıplarını, kusurlarını sayıp dökmesi kavgayı, düşmanlığı artırır. Böyle zamanda, ayıpları söyleme hususunda dilsiz biri gibi olmalı, sessiz kalmalıdır. Ey heves düşkününü kimse, sana nasip olacak, senin için takdir edilen şeyler zamanı geldiğinde gerçekleşir. Vaktinden önce hiçbir iş olmaz. Dünyayı kılıcıyla dize getiren Yemen padişahlarından İskender-i Zülkarneyn’in -kılıcın kınına girmesi gibi- kabir toprağı, beden kılıcına kın oldu. Güllerin bahçede dikenlerin eziyetine katlanması gibi gerçekten mümin olanlar da etrafındaki iyi kötü herkesin sıkıntısına katlanırlar. İnsan eğer nefsiyle malını satarsa ona Cenab-ı Allah müşteri olur ve karşılığında ölümsüz cennet hayatını bağışlar. Kabe’de Hacerü’l-Esved taşının içine emanet olarak konulan deftere, hac görevini yerine getirecek Ademoğullarının, insanların adı yazılmıştır. Ey insanoğlu, sen de adını oraya yazdırmak için uğraş! Savaş meydanına çıkar gibi günde beş defa namaz kılanların arasına sen de katıl; düşman şeytanı öldür, gözünü kör et. On iki ayın içinde bir Ramazan ayı boyunca oruç tut, nefsini bağla. Diğer on bir ay ruhunu ve bedenini beslemeye yeter. Malını artır ve zekatını ver. Hz. Peygamber’in hadisinde buyurduğu gibi şükreden zengin, sabreden fakirden yeğdir. Günahlarına gözyaşı dökerek samimiyetle ağla. Bana kusurlarımı, günahlarımı sorsan onları saymam; çünkü o kadar çoktur. Kusurun yok deseler, hayır var derim; kusurun var deseler, yok demem. Ölülerin yeniden canlanacağını insana, her bahar çimenler söyler.

İnsan, amel defteri kapanıp kefen elbisesini giymeden imansız gitmekten korkmalı; öbür dünyaya yüz akıyla gitmek için gayret etmelidir.

Zalim; güçlü, kudretli Dahhak gibi birisi de olsa Allah, onun karşısına Gave gibi sıradan bir demirciyi çıkarır ve galip eder. Gerçekten âlim olanlar (bir hususta doğru ve engin bilgi sahibi olanlar) korku ve vehme düşmeden doğruyu söylemelidirler; böylece dünya halkı da onlar hakkında kötü zanda bulunmaz. Hak yolunun yolcusuna Allah kapısından geri döndürülme yoktur. O kapıda kim ne isterse Allah muradını verir. İnsanoğlu, başına her geleni dünyadan bilip dünyaya küfür etmemelidir. İnsan layık olmadan makam ve mevki elde ederse ve bu sebeple şişip gururlanırsa onun bu hâli içi boş şişmiş bir (hayvanı) gürbüz, semiz zannetmesi gibi olur. Hakiki aşık, tehlikeli aşk yolunda canını ve başını terkeden, canından geçendir; zaten gerçek aşık olmayanlar bu yola hiç girmemişlerdir bile. Kıymeti olmayan bir sözü kimse dinlemez. Havadan gelen havaya gider. İnsan, imkanı olmayan bir işi yapmak için uğraşıp çaba sarfetmemelidir. Bu cansız bir ölüyü diriltmek veya çok yaşlı birisini gençleştirmek için uğraşmaya benzer. İnsan, kıyamet gününde olacaklara kalpten gönülden inanmalıdır. İnsan, gerçek bir hazineye sahip olmak isterse o, kanaat köşesindedir. İnsan eğer yücelmek isterse bir köle gibi yüce bir kişiye hizmet etmeli, onun zahmetini çekmelidir. Nitekim, Yemen'de çıkan akik taşı, hadd-i zatında beyaz bir dağ iken güneş tarafından beslendi, kendisinden yukarıdaki güneşin nazarına mazhar oldu ve gittikçe kıymetlenip lal taşı rengini aldı; sonra da yüzüklere yüzük taşı oldu; itibar buldu, kıymetlendi. Cenâb-ı Allah insanı mal ve evlatla imtihan eder. Bunlar, insanı dünyaya bağlayan süs gibidir. Mal ve evlâda çok fazla muhabbet edip Allah'ı unutan sıkıntılara düşer. Hz. Yusuf kıssasında ve gergedan kıssasında olduğu gibi anne ve babanın şefkati, aşırı sevgisi bazen evlatların felaketi olur. İnsan nefis gözünü kapatırsa çirkin gördüğü birçok şeyi güzel görür. Dünyanın hâli, bir kukla oyunu gibidir. Nasıl ki oyun boyunca perdede şekiller bir görünür bir kaybolursa dünyada da yüzyıllar boyunca suretler gelip geçer durur. Dünya bir mezbahane, insanoğlu da orada koyun gibidir. Kıyamet gününde cennet ehli cennete gidip ölümsüz nimetlere kavuşmadıkça, cehennem ehli de cehenneme gidip azaplarını çekip ebedi hayata kavuşmadıkça, onlara rahat yoktur. İlim ve cömertlik insanda en çok övülmüş, en çok beğenilmiş vasıflardır. Bu konuda Rum, Arap, Hind, Sind, Çin, Hita ve Hoten diyarlarında yaşayan bütün insanlar hemfikirdir.

Bilgi sahibi kimseler etrafındaki kıskanç kimselerin sözlerini dikkate alıp da onlarla oyalanmazlar; onların ayıplamalarından incinmezler. Eğer incinirlerse kendilerindeki bilgidен nasiplenmemişler demektir. Bileği taşı nasıl yumuşak ve mülayim hareketlerle kendinden daha sert olan demiri yontup, ona şekil verirse insan da işlerinde mülayim olursa demir gibi kalbi sert olanları yumuşatıp muma çevirir. Kabalık edene kabalıkla değil, nezaketle cevap yakışır. Yılan, insanın eski düşmanıdır. İnanışa göre Hz. Adem

cennette iken yılan, cennetin kapıcısı idi ve şeytana kapıyı açtı. Hz. Adem dünyaya indirildiğinde yılan da onunla birlikte indi. Cenab-ı Allah, yılanı insanoğluna düşman etti. Bu sebeple insanoğlu nerede bir yılan görse öldürmek ister, yılan da insanoğlunu sokmak ister.

Gençlik bir rüzgar gibidir, Ey oğul, sen de bir gün yaşlanmadan gençlik zamanının kıymetini bil.

Sâlih'in sözlerini dinle, onlarla amel et ki bütün sözleri dosdoğru hadislerden ve kıyas ilminden mühlhemdir. Bu (sözler) cihan denizindeki nasihat incileridir.

E. *Dürer-i Nesâyh*'in Dil ve Üslup Özellikleri

Celalzâde Salih Çelebi, eserin mensur dibacesinde de belirttiği üzere kasidenin mana bakımından daha iyi anlaşılması için şerhi kaleme alır. Dolayısıyla klasik şerh üslubunda Bosnalı Sûdî, Şem'î gibi şarihlerde gördüğümüz şekilde kelimelerin gramer yönünden tahliline girmeden, sadece anlamla ilgili açıklamalar yapar. Beyitte geçen kelime ve ibarelerin sözlük anlamını veya mecaz anlamlarını açıkladıktan sonra beyitte söylenmek isteneni yazar; böylece üstü örtülü olan, anlamakta zorluk çekilen beyitlerin daha kolay anlaşılmasını hedefler. Şerhte nisbeten secili, süslü bir dil kullanır. *anlaruñ 'izz ü devletlerine değışmezüz ve anlara bu cihetden baş indirmeüz (b.2), ecsâm-ı süfliyyede bi-iznillâh fâ'il ü mü'essir ve ecsâm-ı süfliyye anlardan münfa'ül müte'essir.. (b.6), ...ve İskender-i Zül-ğarneyn ki meşhür-ı cihândur yedi iklîme hüküm eylemiş sultân-ı 'azîmü's-şândur (b.14), muttaşıl milk ü mâl ve 'izz ü iğbâl ile oynar ve bu dârda kendüyi bîdâr.., kendüsi üzerinde yatmış ve h'âb-ı gâflete batmış.., ..düşinde sultân olur ve elinde milk ü mâl-ı firâvân (b.14) rûy-ı şubh-ı münîr şeb-i târ içinde ve gül-berg-i tâze has u hâr içinde.. (b.37), anı ketm itme söyle kimseden vehm itme (b.57) gibi kullanımlar secili üslubuna örnek olarak verilebilir.*

Şair, beytin muhtevasına göre bazen bir iki cümlelik açıklamayla yetinirken (b. 46, 50, 62, 75) bazen konuyla ilgili ayet, hadis iktibası yaptığı; hikaye, menkıbe naklettiği; başka şairlerden alıntılar yaptığı durumlarda açıklamaları daha uzun tutar (b.6, 14, 17, 45, 69, 70). Genellikle tahkiyeli bir anlatım tarzının benimsendiği şerhte, şair, yeri geldikçe atasözleri ve kelâm-ı kibar ifadelerden faydalanır. Metinde geçen; *kendi düşen ağlamaz, davaya mana gerek âşıkâ nişan, yük ağmayınca taş gurbete düşmez, dünya ahiretin tarlasıdır, kimbilir filanın toprağı nereden alınmıştır, ya suyu ya toprağı çekti, sözü bilenden işit, kişiye adı eyülükle anılmak ölmez oğuldur, başa yazılan gelir, kimsenin aybını söylemeyen sözü keser, emr-i bi'l-marûf nehyi ani'l-münker, hiç bilenle bilmeyen bir olur mu, eski dost düşman olmaz, hak söz halka acı gelir, sabr telh est velîkin ber-i şîrîn dâred, ez bâd-ı hevâ âmed u ber-bâd-ı hevâ reft (havadan gelen havaya gider / haydan gelen huya gider) gibi ifadeler bu cümledendir.*

Metinde az da olsa *küsünmek* (gücenmek), *yol azmak* (yolunu kaybetmek), *düşerin* (yakışan iş), *emenmek* (emek, zahmet çekmek), *delice* (yabani, aşılammamış, ekin azmanı), *gölek* (küçük su birikintisi), *kovmak* (koşturmak), *öndin* (önceden), *taşra* (dışarı), *ivmek* (acele etmek), *başına üşirmek* (üşüştürmek, musallat etmek), *örü* (otlak, mera), gibi bugün kullanımdan düşmüş arkaik kelimelere rastlamak mümkündür.

Hem manzum metin içinde hem de şerhte ayet ve hadis iktibaslarına genişçe yer veren şair, edebi sanatlardan en çok iktibas kullanmıştır. Mecaza dayalı sanatlardan ise teşbih dikkati çekmekte, özellikle de dünyayla ilgili yaptığı teşbihler zenginlik arz etmektedir. Şaire göre bu dünya; *denizin ortası*, *girdab* (b.7), *girdaptaki bir gemi* (b.8), *insanların ecel şarabını içtikleri şarap küpleriyle dolu bir meyhane* (b.12), *gaflet uykusunda uydukları rahat bir yatak* (b.14), *ahiretin ekinliği* (b.15), *çiçeklerle süslü yeşillik bir bahçe* (b.16), *yedi başlı ejder* (b.18), *insanı aldatan iki yüzlü, fahişe bir kadın* (b.19), *günahlarla dolu bir koruluk* (b.20), *insanların ömür tanelerini öğüten bir değirmen* (b.31), *eski bir bina* (b.34), *ahirete gidenlerin yolcu gibi gelip geçtikleri misafirhane / uğrak yeri* (b.70), *asırlarca türlü suretlerin gelip geçtiği bir kukla oyunu sahnesi* (b.72), *insanların koyun gibi geldiği ve kesilip gittiği bir mezbahane* (b.73)dir.

F. Dürer-i Nesâyih'in Kaynakları

Celalzâde'nin, hikemî-didaktik bir üslupla kaleme aldığı eserinin tamamında özellikle ayet ve hadis metinlerinden iktibaslar yapması, peygamberlerin hayatlarından örnekler getirmesi, birincil kaynaklarının *Kurân-ı Kerîm*, hadisler, peygamberler tarihi ve İslam tarihi olduğunu gösterir. Şair, yeri geldikçe *Şehnâme*'den bahseder, Sasanî padişahlarından Nüşîrevân'ı, İran'ın mitolojik kahramanlarından Pîlten, Zâl, Rüstem, Gave, Dahhak'ı anar ve onlarla ilgili hadiseleri zikreder; Hafız, Sâdî, Ferîdüddîn-i Attar'dan alıntılar yapar. Söylediklerine delil olarak zaman zaman tarih kitaplarından söz eder; onları da *kütüb-i muteberede mezkûrdur* (b.8), *kütüb-i tevârihte mezkûrdur* (b.56), *Acâyib-i Mahlukât kitaplarında zikrederler ki* (b.69), *bazı kütüb-i muhazaratta mezkûrdur* (b.74) gibi genel isimlerle anar.

Sonuç

Kanuni Sultan Süleyman devrinin tanınmış âlimlerinden olan Celalzâde Sâlih Çelebi, İstanbul'da dönemin önemli medreselerinde müderrislik yapmış, Halep, Mısır gibi vilayetlerde kadılık görevinde bulunmuştur. Tarih ve edebiyat alanındaki telif ve tercüme eserleriyle Türk ilim hayatında mühim bir yere sahiptir. Çalışmaya konu olan *Dürer-i Nesâyih* adlı eseri, daha önce kendi yazdığı bir kasidenin şerhi olması bakımından eşine az rastlanır bir örnektir. Şerh metninin şimdilik elimizde tek nüshası bulunmaktadır. Şairin, dostları kasidenin bazı beyitlerinin anlaşılmasının güç

olduğunu, “ebkâr-ı me‘ânisi yüzünden keşf-i hicâb ve ref-i niķâba tamâm ihtiyâc vardır” sözleriyle, üstü kapalı manaların üzerindeki örtüyü kaldırıp mensur bir şekilde daha açık ve vazıh olarak şerh etmesini istemişlerdir. O da dostlarının bu ricası üzerine 82 beyitin tamamında söylemek istediklerini biraz daha açarak yazmıştır. Celâlzâde, şerhte kelime ve ibarelerin dilbilgisi, gramer kavramlarıyla izahını yapmadan manalarına yönelik açıklama yapmayı metot olarak benimsemiştir. Kelimelerin, beyitte kastedilen anlamını söyledikten sonra bazen kendine bazen de 2. tekil şahsa seslenerek nasihat-âmîz bir dille beytin genel manasını açıklar. Bu açıklamalar bazen birkaç paragrafı bulabildiği gibi kimi zaman da birkaç cümleyle sınırlı kalır. Dini, ahlaki konularda nasihatlerin yer aldığı eserde şerh metnindeki anlatımın akıcılığı ve canlılığı dikkat çekicidir. Metindeki ifade gücünün zenginliği, konuyla ilgili verilen örnekler bize Celâlzâde’nin yetişmesi ve okuduğu kaynaklar hakkında birçok ipucu sunar.

Kuran’dan, hadis kitaplarından ve başka şairlerden yaptığı iktibaslar, peygamberler tarihi, İslam tarihi, enbiya, evliya menakıbı ve mitolojiden nakilleri; onun Arapça, Farsça eserleri birinci elden okuduğunu göstermektedir.

Celâlzâde’nin ileri yaşlarında kaleme aldığı eseri, her yaşta insana hitap eden bir nasihatnamedir. Eserde dünyanın aldattıcılığı ve geçici oluşu, çok zengin teşbihlerle anlatılır. Bunun dışında eserde; mal ve evlada bağlanıp kalmama, başkalarının ayıplarını yüzüne vurmama, sabırlı olma, kanaatkârlık, ibadetleri istikrarla yerine getirme, zalim olmama, sözü yerinde ve zamanında söyleme, bilginin insana faydası, bilgili ve cahil kimsenin özellikleri gibi konularda nasihatler yer alır.

Metin**8^b Dîbâce-i Ebyât-ı Merhûm Şâlih ibnî Celâl Tecâvezallâhü 'an zünübihî**

Bu varaklar tıbbıkların dest-i zebânıyla şâdef-i sîneden çıkardığı le'âli (inciler) ile me'âli iden Şâlih bin Celâl tecâvezallâhü 'an zünübihî ve keşfü 'an kürübihî eydür çün sinîn-i 'ömr-i güzêrandan sinnüm hisâbı mâ-beyne's-sittin ve's-seb'îne yitmişdi. Şebâb hâletleri yil gibi şitâb ve şîb 'alâmetleri âteş gibi iltihâb itmişdi. Nâ-gâh emr-i İlähî ile hezâr belâ vü mihnete ve 'anâ' vü meşakkate giriftâr oldum ki cümleden as'ab u et'abı ihtilâl-i mizâc-ile kuvve-i bâşıraya gelen za'f u kelâldür. Bârî bu belâlar ibtilâsıyla hemîşe dil-gîr ü 'anâ'lar istilâsıyla hem-vâre tîre-zamîr olıcağ su'âl-i nefsuñ cevâbında ve ğayruñ nuş u pendî bâbında ki *Dürer-i Neşâyih* ile mevsûm olan cevâhir-i ebyâtı nazm itmişdüm. Bu eşnâda ehl-i dâniş arasında meşhûr olıcağ anlardan bir dil-nüvâz sühen-perdâz her ne kadar Türkî ise bu ebyâtuñ binâsı luţf u icâz üzre olmağın bunlardan az beyt vardur ki anda ta'miye ve elgâz olmaya. Ebkâr-ı me'ânisi yüzinden keşf-i hicâb ve ref'-i niķâba tamâm ihtiyâc vardur. Menşûr 'ibâretle şerh ü beyân ile 'iyânı luţf-ı nâzımdan emr-i bedî' degüldür didügi bâ'ışden mes'ülenüñ kabûlünde maţla'dan maţta'a varınca her bir beytüñ (9^a) bu vechile şerhine âgâz olındı. Evvelâ maţla'ı ki bu beyt-i dil-nüvâzdur.

[müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün]

1. Kısmet-i rûz-ı ezel saña belâdur degen
Kaçma belâdan şaşkın sen bu belâyı begen¹⁰

Nâzım bu beyt ile kendüye ve dünyâda kendü emşâli belâ giriftârlarına tesliye murâd idinür. Ya'nî muķaddemâ 'âlem-i ma'nîde Benî Âdem mâ-beyninde belâ vü rehâ kur'ası şalınduğı zamânda çün senüñ naşîbüñe düşen sehm-i belâ-y-imiş ki hâliyâ bu 'âlem-i şûrîde bir bir zühür ideyorur. Zinhâr aña incinme ki nâ-çârsın gene kendü tâli'üñ belâsıdır. Meşhûr meşeldür kendü düşen ağlamaz. Kartal kuşına nâ-gâh bir oğ doķunmuş buña âh itmegüñ vechi yokdur yine kendü perr ü bâlüm belâsıdır dimiş. Bil ki bu huşuşda tâli'e de küsünmeye zecr ü 'anâyı kendüñe 'ayn-ı 'inâyet añla hemân cebr-i naķs-ile aña şabr ideğör ki belâyı şabruñ 'âķıbet-i ğamîdesi vardur. *Şabr telh-est velîkin ber-i şîrîn dâred*.¹¹ Ve belâyı Hâķ Te'âlâ merâtibince sevduğı kullarına virür. Niteki *eşeddü'n-nâsi belâ'en el-enbiyâu şümme'l-emşelü fe'l-emşelü*¹² ve belâdan murâd *Elest* güninde *belâ* cevâbından naşî olan *belâyı* tekâlîf olmağ dağı egerçi muhtemeldür.

¹⁰ "Belanın en zorlusuna mâruz kalan peygamberlerdir; sonra da derecesine göre diğêr makbul insanlar." İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi - Kütüb-i Sitte*, Cilt: 9, s. 186.

¹¹ Sabr (etmek) acı (gelse de) onda tatlılık vardır.

¹² "İnsanların en çetin sıkıntılarla imtihan edilecek olanları, peygamberler, sonra ermişler, sonra da onları takip edenler (âlimler, salihler...)'dir." Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, s. 141.

Ammā bu ma'nāya belāya 'amme-i Benī Ādem giriftārlardur. Nāzımuñ maṭmaḥ-ı nazarı (9^b) olan ma'nā-yı ḥāşşa muḥālif olmağın murād degüldür Allāhü a'lem.

2. Çerḥ-ı hilālın görüp gögsin iñen germesün

Var-iken ebrü-yı yār kimdür aña baş egen

Çerḥden murād dünyāda 'ömri hemişe ḥuzūrla mürür iden ve çerḥ-i āyīn-i devrān-ı 'ıyşı bir qarār üzre dönen şaḥşdur. Ve hilālden murād anuñ nev nev ṭulū' iden 'izz ü devleti ve ḳudret ü miknetidür ki aña mağrūr olup gögsin gerer ve ma'şūkuñ ebrüsü 'āşıka cevır ü cefası bā'ışı olmağın mışra'-ı şānīde hilāl muḳābelesinde ebrü-yı yārdan murād aşḥāb-ı belā üzre nev nev te'āḳub iden cevır ü cefā zecr ü 'anādur ki sebebi zıkr idüp müsebbib-i irādet olunmaḳ ḳabilinden mecāzdur. Pes ḥāşıl-ı ma'nā-yı beyt ḥiç ehl-i rehā'-i erbāb-ı dünyā bize ki fuḳarā-i ehl-i belāyuz 'izz ü devletleriyle gönüllenmesünler. Biz dünyāda belā vü miḥnetimüzi anlaruñ 'izz ü devletlerine degişmezüz ve anlara bu cihetden baş indirmeüz. Zīrā ki anlaruñ yolu Fir'avn u Ḳārūn ve bizüm yolumuz Müsī vü Hārūn yoludur niteki zıkr olındı.

3. Yumağa dünyādan el himmetümün şāhına

Oldı zer ibriḳ gün çerḥ muraşşa' legen

Beyt-i şānīde icmālen gör ve andan iltizāmen ma'lūm olanuñ tafşılı ve (10^a) taşriḥidür. Ya'nī saña işāret itdüğüm üzre ben ki dünyānuñ miḥnetine rāḫatın degişmeyen ve 'izz ü devleti aḳdārın gözine almayan ve māl ü menāl-i ednāsından el yuyan fuḳarā dānāsından biriyin. Bunları benden ta'accüb itmege egerçi bir faḳīr-i ḫaḳīrin ammā kendü mülāḫazamda bu istiğnālar ile himmetüm bir bülend mertebe pādişāhdur kim deni-i dünyādan el yumaḳda aña āfitāb altundan āfitābe ve felek cevāhir encümle muraşşa' legen olsa lāyḳdur Allāhü Te'ālā a'lem.

4. Ādem ayak başmadın daḫı cihān bezmine

Cām-ı mey-i 'ışḳ-ile ṭolu-y-ıdı encümen

'İşḳdan ma'nā ḫayr u şer irādet-i maḫbūba rızādur ve encümenden murād 'ālem-i tekvīn ü icāddur. Ya'nī henüz Ādem beydā-yı 'ademden şaḫrā-yı vücūda ḳadem başmadan rehā'-i icād ve belā-yı i'dāmdan irādāt-ı şānī'e rızā virmiş ve cihān bezmine bu cām-ile ser-mest olup girmiş maḫlūḳāta nihāyet yoğ-ıdı. Şimdi ki ey cāhil sen 'ālim ü 'āḳılın dirsın ve kendüñde 'ışḳ-ı İllāhīden neş'e da'vāsın idersin. Heyhāt bu da'vā uyar mı ki Ḥaḳ'dan rehāñ irādetine rızā viresin de belāñ irādetine gelicek i'tirāz-ile i'rāz idüp da'vāya ma'nā gerek 'āşıka nişān mes'elesinden (10^b) zāhil ve mecālisde eline cām almışken tamām içmedin yere çalan dīvāne gibi gāfil olasın.

Nazm:

[*fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*]
 'Âşıka çün rızâ-yı yâr oldı
 'Işk içinde tarîk-i rüşd ü hüdâ

Gitmez-iseñ rızası üzre dilâ
 Kande sen kande râh-ı 'ışk-ı Hudâ

5. Ey ki gelüp yeryüzün cây-ı karar eyledün
 Müşkil-iken bilmedün emr-i celâ-yı vağan

Enbiyâdan gayrı lâ 'ale't-ta'yîn efrâd-ı insâne şamil bir hitâbdur. Ya'nî zürriyyet-i Âdem'den ey şol zalüm u cehül ki zerârî¹³ gibi aşlâb-ı âbâdan çıkarıldığımız ibtilâ gününde sen de benim gibi *Elest* hitâbına *belâ* cevâbını virdün. Bilmezlik ile ki anuñ me'ali cennetden hürücuñ hâli ve saña vağan terki lâzım gelecek eşkâli bu cehâletle nefsuñe 'aceb zulm ü habâşet itdün melek gibi cennetde ebed muķim olacağ-iken şulb-i Âdem ile inüp yerde karar itmekle dârü's-selâmı maķâm-ı eşkâma değişdün.

Beyt:

[*fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*]
 Bilmeyüp şoñı olduğın müşkil
 Kendü kendüñe itdün ey câhil

Niteki bu râzı *Hâfız-ı Şîrâzî* dağı bu beytle âşikâr ider.

Beyt:

[*fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*]
Men melek bûdem ü Firdevs-i berîn câyem bûd
*Âdem âverd der-în deyr-i harâb-âbâdem*¹⁴

- 11^a 6. Niçe belâ çekdiler âdem idince seni
 Nüh peder-i pîr-ile çâr ümi pîre-zen

Âdem idince seni ya'nî ana raķminde nuţfe iken beşer şüretin bađladuñ andan toğup büyüyüp uşlanduđuñ zamâna gelince ki mertebe-i âdemiyye budur ve nüh peder ile

¹³ Nüşhada sözcüğün altında "Cem'-i zerre" açıklaması yer almaktadır.

¹⁴ "Ben melek idim ve benim yerim Firdevs'in en yücesiydi. Bu harâbat deyr (virâne dünyaya) beni Âdem getirdi." Hâfız-ı Şîrâzî'nin Dîvânı'ndan alınan bu beytin Şem'î tarafından yapılmış şerhi için bkz. Naser Soleimanzadeshekarab, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 1100.

çâr ümmden murād toköz felek ve dört ‘unsurdur ki mādde-i ecsām-ı sıfliyyedür ve hükemâ kavlince ecrām-ı ‘ulviyye ecsām-ı süfliyyede bi-iznillāh fā‘il ü mü’essir ve ecsām-ı süfliyye anlardan münfa‘il müte’essir oldukları şebeh ile eflāk pedere ve ‘anāşır mādere teşbīh olunmuşdur ve bunların senün Ādem olmaında te’sirleri mādde-i vücūd-ı hāyātün olan nuṭfe ve aḡdiye mevāddında te’sirleriyleür ki tedbīr-i eflāk ile anları ‘anāşır terkīb ider. Ol eşyā-i gāziyye bunlar esbāb-ı ‘ādiyyedür ve çekdükleri belā anları taḡşīl ü tekmīl idince eflāk niçe ḥuddām eyleye leyl ü nehār ikrām idüp bu maşlaḡatda ser-nigün taḡlalar döndügidür. Niteki bu te’sir ü tedbire *Şeyḡ Sa’dī* Raḡmetallāhu aleyh bu beytinde işāret ider.

Beyt:

[*fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün*]

Ebr ü bād u meh ü ḡurşīd ü felek der-kārend
*Tā tu nānī be-kef ārī vü be-ḡaflet ne-ḡorī*¹⁵

Ve ‘anāşır-ı mütezādde anlara keyfiyyet-i mütevassıta-i mizāc ḡuşūlünde ittifāḡ (11^b) idince her biri cebr-i nefis ile niçe kesr ü inkisāre şabr itdügidür.

Nazm:

[*fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün*]

Cem’ olup āb u ḡāk u nār u hevā
Her biri cenge eyleyüp āheng

Tīḡ-ı keyfiyyet ile bu anı
Anı bu yāreler iderler ceng

Olur āḡir bu ḡarb u ḡarb iḡre
Her biri āḡiriyle deng ā deng

Şulḡ iderler zārūrī vü nā-çār
ḡāşıl olur mizāc ey serheng

Pes ey cāhil sende bu cehālet daḡı nedür ki senün ḡuşuşūnda bunca bende-i büzürg-vārına belā çekdirenen Ḥudāvend-i ‘azīmü’ş-şānuñ reḡā-i ḡazāsında ve şabr-ı belāsında şarf-ı maḡdūr itmeyesin. Niteki beyt-i sābıḡı ‘aḡabince merḡūm *Şeyḡ Sa’dī* bu ma’nāya daḡı beyt:

¹⁵ Bulut, rüzḡâr, ay, güneş ve gökyüzü (hep) işindedirler (iş yapmaktadırlar). Sen de çalışıp bir ekmek ele getiresin ve o ekmeḡi gaḡletle yemeyesin. Beytin şerhi için bkz. Ozan Yılmaz, 16. *Yüzyıl Şāriḡlerinden Sūdi-i Bosnevî ve Şerḡ-i ḡülisān’ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 334-335.

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Heme ez-behr-i tu ser-geşte vü fermân ber-dâr
Şarţ-ı inşâf ne-bâşed ki tu fermân ne-berî¹⁶

didügi beyt ile işâret ider.

7. Lücce-i deryâdasın fülk-i felek içre kim
Döndügi girdâbda bād-ı fenâdur esen

Deryâdan murâd zamândur ki cümle eşyâ-yı¹⁷ muhîtdür ve bu i'tibârla mekân gibi bu da eşyâya zarf olur. Niteki lücce-i deryâdasın dinildi ve lücce-i deryâ bahrûn derinligidür ve ortalıkları yerlerdür ki oralardan kenârları seçilmez ve gemiciler ıstılahınca bil oğuz ve engin didikleri deryâ yüzleridür ki anda giden gemiler içinde olanlar kendülerden ümîdi (12^a) kesüp hemân işleri Hâk Te'âlânun 'inâyetine kalur, ulu beyâbânlar ortalarında mededsüz ve issüz yerlerde dâhiye esirleri gibi ki destgîrleri olmaz ve dâdları feryâdına feryâd irişmez. Pes bunun gibi girdâba düşen gemide olanun hâli neydügi ma'lûmdur muqarrer. Anun ânât-ı hareketi ta'tbîkiyle bunun da eczâ'-i 'ömri inkızâde ve ecel-i muqadderi anında bî-emân fenâ bulmaqdadır. Ve felekden murâd esmâ'-i dünyâdur ve girdâbdan murâd içinde dâ'ire olduğı mekânı kavleyn üzere yâ ferâğ-ı mevhum veyâ muka'ar felek-i şâmindür ve anda esen felek[den] murâd hareketün teceddüd-i ânât ve teğayyür-i ekvânı ve bu i'tibârlar ki kendünün tebeddül-i evzâ'idur. Veyâ nefsi hareketdür ki hareket-i eflâkûn 'ilm-i hikmetinde hâdiş olduğı müberhendür. Ve bu nigezle 'âlemün hudûş u fenâsına istidlâl olunur. Hattâ mehere-i hükemâdan ba'zı hareketün hudûşu işbâtına 'akla kudret virdügiyle Hâk Te'âlâya hamd ü şenâ ider. Anun-çün ki muhâlifinün mezheb-i batılları eb'tâlinde delâ'il-i neyyiredendür dir. Allâhü a'lem.

8. Râhat otursam dime bunda bu keştiye çün
Nâzil olan her yaña hâbl-i kazâdur resen

12^b Ya'nî ne muşibet-i dünyâdan emîn otur ve ne 'ukûbet-i 'ukbâdan. Zîrâ câyiz ki üzerüne nâzil olan keşr-i enâme o zâr-ile hâbl-i şekâvet ola ne'üzü-billâh dünyâdan âhirete imânsuz gidesin. Pes bunu tevbe ve istiğfâr ve a'mâl-i şâliha ile def' idegör ki kazâ mübrem olmayıcağ tağyîr olunur eş-şakiy kadd yes'ahü. Ve câyiz ki hâbl-i muşibet ola bunu şadâkât u nezr ile ve du'â-yı ebrâr ile ve bir yerden bir yere firâr-ile vesâ'ir bunlar emşâli şer' ruşşat virdügi eşyâ-y-ile def' idegör ki kazâ mu'allâk olıcağ kable'n-

¹⁶ Bunların hepsi senin için baş eğmiş, (senin) emrini tutarlar. İnsaf değildir (insafa sığmaz) ki sen emir tutmayasın (Allah'ın emirlerine uymayasın). Beytin şerhi için bkz. Ozan Yılmaz, *agt.*, s. 335.

¹⁷ eşyâ-yı: eşyâyı (Metin)

nüzül bil ki ba'de'n-nüzül niteki ba'z-ı enbiyānuñ ümmetine vākı' olmışdur. Medfū' olduğı kütüb-i mu'tebere de mestürdur, Allāhü a'lem.

9. Tüt ki revāndur yöni rāh-ı emel semtine
Tiz çevirür bu gemi gideşururken seren

Ya'nı ekşeriyā bu gemi nefsi hevāsı öñince kendü kolayına gider hemişe senüñ murāduña muhālif hareket ider. Niteki nā-murādlardan ba'zı beyt:

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Ey felek bā-men 'aceb naqş-ı garibi sāhtī

*Bā-murād-ı h'ış būdem nā-murādem sāhtī*¹⁸

Bu beyt-ile aña tevbiḥ ider. Farazā ki senüñ murāduñ semtine doğrı gideşururken nā-gāh ḥilāf-ı murāduñ üzerine hareket ide ki muḳtezā-yı ṭab'idur.

- 13^a 10. Āfeti çok rāhınuñ ey niçe girdāb-ile
Taş dökündüleri tolu içi yol kesen

Ya'nı ki bu gemiye binüp zamān deryāsı engininde teveccühüñ āḫiret semtindedür. Hāzer üzerine yüri ki bu yolda āfet çokdur. Meşelā nefsanī ḥazıña müte'allik ve şer'a muhālif niçe nesneye rāst gelürsin ki aña irtikābda ne ḥazz-ı nefsdan giçebilürsin ve ne ḥazz-ı şer'ī başabilürsin arada girdāba düşmiş gibi ser-geşte ve ḫayrān olursın ve öñünde niçe ārzü-yı nefis vardur ki bu baḫr içre ulu taş dökündileri gibidür. Anlara özenmek saña āḫiretüñ aḫvālin añdurmaz, yoluñ urar.

11. Baḫr-ise pāyānı yoğ ursa eser rüzgār
İre misin sāhile bilimezin sağ esen

Ya'nı ki zamān deryāsı içinde bu keştiye binüp kıyāmet sāhiline toğrı gidersin. Yoluñ gāyetle uzak ve ḫullanduguñ hevā-yı nefis rüzgārı ḫorḫarın deryāda gemisi batup sāhile lāşesi çıkan gibi nā-murād olasin. Ne'üzü-billāh cehennemlik olup cennet yüzün görmeyesin Allāhü a'lem.

12. Dehre gelen gitmedi cām-ı ecel çekmedin
13^b Mest-i ḫarāb olmadın bu ḫum u ḫum-ḫāneden

ḫumdan ḫum-ḫāneden murād dehrdür. Mışrā'-ı evvele nazar bu mey ve mey-ḫāneden dimek zāhiri idi. Lākin ḫum lafzıyle den lafzınuñ ictimā'ında olan leṭāfet mülāḫazasıyle zāhirden 'udül olındı.

¹⁸ Ey felek! Benimle garip bir oyun oynadın. Tek başıma idim, (bunun için mi) muradımı boşa çıkardın?

13. Bunda hayât âbını âb-ı hayât ahlama
Dest-i fenâ içre bil 'ayn-ı serâb aña sen

Hayât âbı âb-ı hayât idüğü muşkarrerdür. Bu taqdirce kelâm-ı lağv şeklin bağlar. Lâkin âb-ı hayâtdan murâd çeşme-i hayvândur ki meşhûrdur. İskender'e naşib olmadı Hızır anı içüp ölmedi ve âb-ı hayât lafzınıuñ mâ-kaeble nazâr-ı letâfeti zâhirdür. Ammâ mâ-ba'dına nazâr ki 'ayn-ı serâb lafzıdır. Nefs-i serâb ma'nâsına çendân luftı yokdur. Bu cihetden ba'zı nüshada âb-ı hayât lafzı yerine 'ayn-ı hayât vâkı' olmuştur. Bu taqdirce 'ayn-ı serâbdan murâd serâb-ı 'ayn degilse de şan'at-ı müşâkele ile aña 'ayn dinse aña 'ayn-ı nefis-i serâb ma'nâsına olduğı gibi Allâhü a'lem.

14. Bister-imiş yer yüzi yatmış uyur âdemi
Gördüğü düşdür kamu duya diyicek uyan

“الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا”¹⁹ hadîş-i şerîfinden müntezi' ma'nâ-yı gayr (14^a) muhteri'dür. Ya'nî nâsdan ba'z-ı nâsı ki dâr-ı dünyâ mel'abında muttaşıl milk ü mâl ve 'izz ü iqbâl ile oynar ve bu dârda kendüyi bidâr şanur. Gâfildür haberi yok. Yeryüzi güyâ bir bisterdür, kendüsi üzerinde yatmış ve h'âb-ı gaflete batmış uyur. Cümle gördüğü düş hayâlidür. Şol gedâ gibi ki düşinde sultân olur ve elinde milk ü mâl-ı firâvân bulur. Uyansa görse elinde nesne yok. Kendüsi sehä-kân bir gedâdur. Bi-'aynihî merd-i nâsî de haqîkat-i hâlden ol vaqt âgâh olur ki kendüyi uyukudan uyandırılar. Ya'nî marâz-ı mevte yitdüğü vaqt hâlet-i ihtizârında dünyâdan gideyorurken aña ki hâl-i şihhatde gördüğü cümle naş-ı âb hayâl-i h'âb gibi evhâm imiş. Ve İskender-i Zü'l-ķarneyn ki meşhûr-ı cihândur yedi iklîme hüküm eylemiş sultân-ı 'azîmü's-şândur bil ki Ķur'an-ı kadîmde mezkûr olmağla anı ba'zılar enbiyâdandur dirler. Marâz-ı mevteinde bu minvâle bir maqâl buyurmuşdur ki ol dürr-i kelâm-ı meşnevî ba'zılar bu vechile nazm eylemişlerdür.

Nazm:

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Çün Sikender-râ musahhar şod cihân
Vaqt-i merg-i ü der-âmed nâ-gehân

Güft tâbüti kunîd ez-behr-i men
Dağmeî sâzîd piş-i şehri men

¹⁹ “İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar. Acunî, Keşfu'l-hafa, 2/312”

Kef-güşāde dest-i men bîrûn kunîd
Nevha ber-men her zemân efzûn kunîd

14^b *Tâ ze-mâl ü leşker ü milk ü şehî*
Ḥalk mî-bînend dest-i men tehi

Ger be-destem bûd dünyâ ĩn zamân
Der-tehî destî be-reftem z'ĩn cihân²⁰

15. Mezra'adur bu cihân tohum-ı hayr şaçagör²¹
 Vaqt-i haşād iricek hayr biçer hayr eken

Ed-dünyâ mezra'atü'l-âhîreti²² hadîş-i şerîfinden me'hûzdur. Ya'nî niteki dünyâda bir kimse ekinliğine hayırlu tohum ekse meşelâ buğdây gibi biçen vaqtindeki rencperliği faydasın göreceği vaqtdür. Bi-'aynihi buğdây biçer ve buğdây dânesin götürür ki faydalı felâhetdür. Ve eger şerlü tohum ekse meşelâ delüce²³ didükleri dâne gibi yine ol vaqtdde bunı biçer bunı götürür ki hasâretlü zirâ'atdür. Kezalik dünyâ dahı âhîret ekinliğidür. Her kimse ki bunda hayrât tohumın ekse ve a'mâl-i şâliha dânelerin dökse görinen budur ki kıyâmet gününde ki şevâb a'mâlin bulıcağ gündür hayra irer ve cennet na'îmi dânesin direr ve eger şürür tohumın ekse a'mâl-i seniyye dânelerin şaçsa ol vaqtdde bi-'aynihi şer bulur ki cehennemlik olur. Li-kaḫlihi te'âlâ “ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ۖ شَرًّا يَرَهُ ”²⁴

16. Bâğ-ı cihân dağ-imiş lüle nişânın virür
 Gülme görüp güllerin gülşenine olma şen

²⁰ Bu beş beyitlik Farsça manzume, Ferîdüddin Attâr'ın *Cevâb-nâme* olarak da anılan 5740 beyitlik *Musîbet-nâme* adlı eserinin 4. bölümünden alıntılanmıştır.

Farsça manzumenin Türkçe tercümesi şöyledir:

İskender dünyayı fethettiği için âniden ölüm zamanı geldi.

“Benim için bir tabut yap, şehrimin önünde bir mahzen inşa et.” dedi.

Açık olan avucumu dışarı çıkar, her seferinde bana ağıt ekle.

Mal, asker, mülk ve şahlikten yana insanlar elimi boş görüyor.

Eğer dünya bu zamanda elime geçseydi, cihanın süslerini elimden boşaltırdım.

²¹ “Dünyâ âhîretin tarlasıdır.” hadîs-i şerîfine telmihte bulunulmuştur. *Keşfü'l-Hafa*, Cilt: 1, s. 412.

²² “Dünyâ âhîretin tarlasıdır.” Sahih hadis kitaplarında bulunmayan bu sözü, Aliyyü'l-Kârî, Şûrâ Suresi'nin 20 âyetine (42/20) dayandırarak anlamının doğru olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Ahmet Serdaroğlu, *Usûl-i Hadîs ve Mevzû'at-ı Aliyyü'l-Kârî Tercümesi*, s. 67; Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadîsler*, Kesit Yay., s. 91-92.

²³ Delice: 1. Yabani, aşlanmamış ağaç, 2. Aşlanmamış yabani asma, üzüm vermeyen asma.

²⁴ “Kim zerre miktarda hayır yapmışsa onu görür.” *Kur'ân-ı Kerîm*, *Zilzâl Süresi*, 7. Ayet; “Kim de zerre miktarı şer işlemişse, onu görür.” *Kur'ân-ı Kerîm*, *Zilzâl Süresi*, 8. Ayet.

15^a Bâğ-ı cihānuñ ma'nāsı yâ cihān bâğı dimek ola veyâ cihān içinde olan bâğ dimek ola ve ma'nā-yı beyt egerçi rüy-ı cihān dīde-i ebşârda saña bâğ-ı sebze giyâh görünür ammâ nazar-ı i'tibârda fenâsı qalbünde nâr-ı ḥasret ile qonmuş dâğ-ı siyâhdur ki ol dâğ-ı nihānī saña ḥasret lâleleri 'iyân eyler. Pes güllerine göleklerine şad olma bil ki fenâların añup hemîşe bülbül gibi feryâd eyle.

17. Şehr-i gül-âbâd-imiş dâ'ire-i âdemî
Seyl-i fenâ üzre bir hâne imiş her beden

Dâ'ire-i âdemiden murâd nev'-i insândur. Nev' efrâdını ihâta itmekde dâyre içindekini ve şehr hânelerini ihâta ider gibi oldısa nev'den dâyre ve şehr ile ta'bîr itdi. Ve her beden ki her ferdden 'ibâretdür anı hâne ile ta'bîr eyledi. Pes şehr-i gül-âbâd olmağ hâneleri gülden bünyâd olunmağ ile olur bir şehrüñ ki hâneleri seyl-i fenâ üzere bünyâd olına. Nitekim *Şeyh Sa'dî* buña işâret idüp buyurur. Beyt:

[*fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*]

Tu çerâğî nihâde der-reh-i bād
*Hânei der memerr-i seyl-âbî*²⁵

Niteki kendü dağı seyl-i fenâdan tiz ḥarâb olur ve bedenden²⁶ (15^b) ğarağ ğâfillere nuş u penddür ki dünyâda birkaç günlük fenâyı beğâ libâsıyla mağrûr olmayup ḥaķîķi beğâ libâsın giymege sa'y eyleye. Ve nev'-i Benî Âdem gül-âbâddur dinilmek zâhiren efrâd-ı Benî Âdem nuţfeden maḥlûğ olmasına muḥâlifdür. Bunda 'ulemâ-i tefsîr iki vechle tevcîh buyurmuşlar. Bir bu ki ebnâ-i Âdem'ün aşlları Ḥazret-i Âdem şalavâtullâhi 'aleyh toprağdan maḥlûğ olmağ ile ma'nide evlâdı dağı toprağdan maḥlûğ olmuş olur. Ve bir dağı budur ki erḥâm-ı ümmehâta düşen nuţfelerün işlâhına müvekkil olan melek her kişinün nuţfesi ana raḥmine düşecek yeryüzinde medfün olacağı qabri yerinden bir pâre toprağ alup getirür ana raḥminde nuţfesine ḥalt ider. Mevlûd ol nuţfeden ḥâşıl olur diyü rivâyet buyurmuşlar. Ve Türki kelimât eşnasında kim bilir filân toprağı nireden alınmışdur. Ve bir kişi bir yere gitse yâ şuyı yâ toprağı çekdi diyü isti'mâl itdüklerinün vechi bu tevcîh-i şânî üzeredür Allâhü a'lem.

18. Yer seni de 'aķıbet niçeleri çün yedi
Yer didüğün heft-ser ejder açupdur dehen

16^a Yere heft-ser ejderdür [dimek] yidi iqlîmi i'tibârıncadur ve dehenden murâd açduğı çâh-ı siyâh-ı qabrdür.

²⁵ "Yola bir ışık koyarsın, su basmış arazide (taşkın yatağında) bir ev." Bahâeddin Hürremşâhi, *Külliyât-ı Sa'dî*, İntişârât-ı Düstân, s. 691.

²⁶ Nüşhada "ve bedenden" sözcükleri sehven tekrarlanmıştır.

19. Bu zen-i dü-rüydan merd murād almadı
‘Arz ideli düzgünün kırılalı bu düzen

Zenden murād dünyādur. Niteki yukarıda dünyānuñ zamāna münāsebeti zıkr olunmuşdur. Ve iki yüzlülükden murād ya leyl ü nehār ola veya bir kişiye bir miqdār müsā‘ade-i murād idince andan yüz çevirüp anı zillete birağur ve āhire meyl eylediği i‘tibārcadur ki fāhişeler ‘ādetidür. Ve merd murād almadı demekde işāret vardur ki meyli nā-merdedür. İstihkākı olanı gözden birağup nā-mağallere meyl ü mağabbet ider. Ve düzgüninden murād zīnetidür ki gösterür ve düzen lafzıyla mışrā‘-ı evveldeki zen-i dü lafzınuñ münāsebeti zāhirdür.

20. Otlā ırakdan şaķın gelme қoru yanına
Şāyed ayaқ başasın қorқuludur bu dimen

Zāhir ma‘nāsı ki şaķın қoruya yakın varma tavaruñ ırakdan otlat yakın varıcaқ şāyed tama‘ ide қoru içine қadem başasın қorıcılar (16^b) duya başuña gavgā üşiresin demek degüldür. Bil ki murād hāmī hadīs-i şerīfinüñ mefhüm-ı şerīfine işāretdür ki ya‘nī her pādīşahuñ bir қorusı olur. Bilā teşbīh Hāķ sübhāne ve te‘ālānuñ dağı қorusı muқābelesinde Hūdā emr itdügi kebir günāhlar örüsüdür. Ya‘nī şağir günāh işleme bu kebir günāhlar dāyiresine қarīb olma. Şāyed ten şeytān-ile nefis-i emmāresini қoru dāyiresi içine başdura ki anda ‘uқāb қorusı vardur.

21. Düşme emel rāhına sözi bilenden işit
Ġāyeti yoқdur bunuñ yolda қalursın inan

Ya‘nī dünyā āmālinüñ ortası yoқdur başına çıkılmaz hiç uzun uzaқ sa‘y eyleme. Hevā-yı nefse yiltene ve bu sözi saña diyen bilüp söyler. Sözi bilenden işit. Қur‘ān-ı қadīmde “وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ”²⁷ diyü buyurur. Ya‘nī saña işiden haberdār olan didügi gibi kimse haber viremez.

22. Güşuñı tüt āña kim itdi melek vaһy āña
Tütma ne dirse disün berhemen ü ehremen

Ya‘nī dünyā āhiret umürında i‘timād ve i‘tikādı peygāmberlere eyle ki anlar söyledüklerin vaһy-ile söylerler. Hāberlerinde şādıқlardur. Berāhime-i Hindüñ ki meşhürdur. Nefy-i şāni‘-i қadīm idüp enbiyā vücūdına münker la‘im kāfirlerdür ve anlardan her birine berhemen²⁸ dirler sözlerin (17^a) işitme ki anlar kāziblerdür. Ve her söyledüklerin ‘aқl-ı fāsidler muқtezāsınca қolaylarına söylerler ve her biri

²⁷ “Ve sana bunun (bu haberin) benzerini (kimse, şey) bulunmaz (Allah’tan başkası haber veremez).”
Kur‘ān-ı Kerim, Fātır Sūresi, 14. Ayet.

²⁸ “Berhemen” sözcüğü “Birehmen” şeklinde de okunmaktadır ki günümüzde “Brahman” şeklinde söylenmektedir.

ehremendür. Ya'nî şeytândur. Kalb-i mü'mine bu fâsid kavillerle şeytân gibi vesvese ve iğvâ virürler ne'üzü-billâhi 'an şerrihim.

23. İns ü melekden n'ola râcih ise kâdr-ile
Hiç berâber midür bilen-ile bilmeyen

Kur'an-ı kadîmde mezkûr olan üzere melâ'ike ile Âdem Nebî şalavâtullâhu 'aleyh imtilhân olunup Âdem Nebî esmâ'-i maḥlûkâtı bilüp melâ'ike bilmeyüp 'âciz olduklarında 'ilm-ile ins ü melekden râcih olduğu hâlde işâretdür ve mışrâ'-ı şânînüñ mefhûmı “**هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ**”²⁹ âyet-i kerîmesiyle istidlâl ider.

24. Her işi merdâne tut nâm u nişân bulmadı
Seng terâş itmeden tişe ile Kûh-ken

Kûh-ken ki Ferhâd'dur. Ya'nî seng-terâş merdâne tutduğu cihetden kıyâmete degin illerde meşhûr ve dillerde merdânelikle mezkûrdur.

25. Redd-i emir itme kim itmeyeler redd seni
Anda sen ol a'cemî dime şaḫm [kim] me'men

Ya'nî şeytân gibi ki kendin görüp “ben” didi ve secde emrini ebî (17^b) ve estekbere kelâm-ı şerîfi delâletince redd idüp “**وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ**”³⁰ nazm-ı şerîfi delâletince kendü dahı merdûd-ı ebed oldı la'netullâhu 'aleyh.

26. Añdurıgör aduñı ḫayr ile dünyâda kim
Kişiye bu dârda nâm-ı nikûdur ḫalan

Ya'nî meşhûr olan üzere ki kendüden şoñra kişiye adı eylûkle añılmaḫ ölmöz oğuldur kıyâmete degin kendüyi añdurur rûḫi-y-çün du'â iderler. Niteki *Şeyḫ Sa'dî* 'aleyhi'r-raḫme bu ma'nâyı bu beytle işâret itmişdür.

Beyt:

*Zind'est nâm-ı ferruḫ-ı Nüşîrevân be-'adl
Gerçi besî güzeşt ki Nüşîrevân nemând*³¹

27. Defn olınan dâğ-dâr ḫanlı yürek başıdur
Kûh u beyâbânda lâle degül açlan

Kûh u beyâbân câ'iz ki tebeddülât-ı a'sâr-ile ḫarâb olmuş şehrler ve köyler-idi ola veyâ ḫarâmîler cây-gâḫı ola. Pes anda mevtâ defn olınmaḫ mülâḫazası bu i'tibâr iledür.

²⁹ “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” *Kur'an-ı Kerîm, Zümer Sûresi*, 9. Ayet.

³⁰ “(Kibirlendi) ve kâfirlerden oldu.” *Kur'an-ı Kerîm, Bakara Sûresi*, 34. Ayet.

³¹ Nüşîrevân'ın kutlu adı adaletle diriye (Âlemde ḫayırla anılırdı). Ancak çok zaman geçti, Nüşîrevân kalmadı (öldü). Beytin şerhi için bkz. Ozan Yılmaz, *agt.*, s. 415.

28. Sa'y u hâzer kişiden def'-i kazâ eylemez
Her ne ise hayr u şer başa gelür yazılan

Ya'nî kazâ def'-i için ne sa'y eyle ve ne hâzer eyleyüp andan kaçayın di. (18^a) Ki bunlarla kazâ-yı mübremi def' idemezsin. Elbette başuña yazılan gelür. Bu beytün ma'nâsı "أَيَّمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ" ³² âyet-i kerîmesinün tefsîrinde olan hikâyet-i meşhûreye mübtenîdür Allâhü a'lem.

29. Dest-i ecel sillesin def' idemezsen n' olur
Tut olasın pür-ı Zâl zür-ile yâ Pîlten

Pür Fürs-i kadîmde püsere dirler ve Zâl-i Rüstem'ün atasıdır. Pes püser-i Zâl'den murâd Rüstem-i cihân-gîrdür ki 'Acem itikâdı üzere cihâna andan pehlivân ve bahâdur gelmemişdür ve Pîlten dağı 'Acem pehlivânlarından bir meşhûr pehlivânun adıdır ki Şâh-nâme'de kışşası mezkûrdur.

30. Nefs-i hevâsın koyup 'aqla uy ey muhtedî
İrmek-i için menzile yola düşer yol azan

Ya'nî nitekim bir kimse yol azsa kulağuz bulımasa menzile irmek-i için şâh-râhe düşer. Pes sen dağı âhîret menziline irmekde şeytân igvâsıyla yol azsañ def'-i 'aqla uyup tedârik it nefis hevâsın gider. Saña 'aql delîl-i râh olup (18^b) seni âhîret menziline irişdürür Allâhü a'lem.

31. Nevbet-ile dâne-i 'ömr[i] öğütmekdedür
Üstüne bu âsiyâ seng-i mu'allâ dönen

Âsiyâ seng-i mu'allâdan murâd çerh-i felekdür ki nevbet ile 'ömr öğütdüğü zâhirdür ve anuñ-i için seng-i mu'allâdaydı ki âsiyâbde dönen dâne öğüden üst taşdır.

32. "نَحْنُ فَسَمْنَا" ya ³³ bak dime şakın kimseye
Saña bu râhat nedür baña bu miñnet neden

Ya'nî kendü haqqında ezeli-âzâlde taqdîr olana râzî ol âhiriñ eylügine bakup kendüne hâsed getürme. Nâzım bu beyt-ile men [talebe ve] cedde vecede ³⁴ mefhûmıyla "نَحْنُ فَسَمْنَا" arasında 'ulemâ tarafeyn olduğına işâret idüp kendüsi "نَحْنُ فَسَمْنَا"yı tercih idenlerden olduğına ve bunuñla fetih idüp Mûsî hadîş-i şerîfi muhteżâsınca buña râhib olmağun rüçhânına işâret ider.

³² "Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır." *Kur'an-ı Kerim, Nisa Sûresi*, 78. Ayet.

³³ (*Nahniü kasemnâ*) "Biz taksim ettik." *Kur'an-ı Kerim, Zuhuf Sûresi*, 32. Ayet.

³⁴ Bir şeyi gönülden dileyen ve onu elde etmek konusunda ciddi olan, istediğini elde eder.

33. Kesme ümîdüñ şaķın süffe-i te'hîr-ile
Dime anı za'm idüp nefy-i ebed itdi len

Ümîdden murâd rû'ye-i Hâķ'dur celle ve 'alâ. Ya'nî Qur'an-ı kâdimde (19^a) Hâzret-i Mûsâ'ya “سَوْفَ تَرَانِي”³⁵ kelâm-ı şerîfinden me'hûz olan ĥarf te'hîri ile kezalik “لَنْ تَرَانِي”³⁶ lafz-ı şerîfinden Mu'tezile kavlince *len nefy-i ebed* için olmaķ inşâ'allâh kitâblarda taşrih olınan üzere ĥullaş-ı 'ibâdullâh müyesser olsa gerekdür.

34. Toptolu 'ibret-nümâ şüret-i aĥvâl-ile
Eyle temâşâ ki bu deyr-i binâ-yı kühen

Binâ-yı kühendenden murâd 'âlem-i kevn ü fesâdı câmi' olan felek-i dünyâdur. Şür-ı aĥvâl-ile memlû olduĝı cihetden deyre teşbih olduĝuñ lafzı zâhirdür ve bu beytüñ ma'nâsı 'aķabince gelen ebniyânuñ me'ânîsine merhûndur Allâhü a'lem.

35. Kâlib-ı cân oldı pâk bir dem-ile açılıp
Gül gibi bir müşt-i ĥâķ dindi aña cism ü ten

“وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ”³⁸ beşâretleriyle ĩnden ĥilķat-ı Âdem Nebi'ye işâretdür şalavâtullâhi 'aleyhi ve selâmuhu.

36. Ĥâne-i emn oldı bir taĥte ile şü yüzi
Olmadı mı nâr içi tâze vü ĥaĥrâ çemen

19^b Mısrâ'-ı evvel tûfân güninde keşti-i Nûĥ Nebi'ye 'aleyhi's-selâm ve mısrâ'-ı şânî Hâzret-i İbrâĥîm kışsa-i meşĥüresine işâretdür şalavâtullâhi 'aleyhi ve selâmuhu.

37. Zülmete Ĥızr irmedi âb-ı ĥayât içmedi
Mihr ü vefâ görmedi cev'r [ü] cefâ çekmeyen

Ya'nî Hâķ Te'âlânüñ ekşeriyâ luĥfı ķahrı içinde muzmerdür. Kişi ķahrına irmekle luĥfından me'yûs olmamaķ gerek ki rûy-ı şubĥ-ı münîr şeb-i târ içinde ve gül-berg-i tâze ĥas u ĥâr içinde gizlüdür. Niteki Hâzret-i Ĥızr şalavâtullâhi 'aleyhi ve selâmuhu çeşme-i âb-ı ĥayâtı zülümât içinde bulmuşdur.

38. Gözle eger şâh-iseñ ĥâl-i re'âyâñı kim

³⁵ (Sevfe terânî) “Sen beni göreceksin.” *Kur'an-ı Kerîm, A'râf Sûresi*, 143. Ayet.

³⁶ (Len terânî) “Sen beni asla göremezsın.” *Kur'an-ı Kerîm, A'râf Sûresi*, 143. Ayet.

³⁷ “Rûhumdan onun içine üfledim.” *Kur'an-ı Kerîm, Hicr Sûresi*, 29. Ayet; *Kur'an-ı Kerîm, Sâd Sûresi*, 72. Ayet.

³⁸ “...size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan...” *Kur'an-ı Kerîm, Mü'min Suresi*, 64. âyetten nakıs iktibasır.

Nemle didi “ اَدْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَخْطِمَنَّكُمْ ”³⁹

Bu beyt Qur'an-ı kadimde mezkûr olan üzere Süleymân Nebî şalavâtullâhi 'aleyh 'askerleriyle vâdiyü'n-Neml'e uğradıkda qarıncalar pâdişâhı re'âyâsı içinde “ اَدْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَخْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ ”⁴⁰ diyü 'adalet için meskenlü meskenüñüze girüñ, sizi Süleymân ve 'askeri başmasun diyü nidâ itdügi kışşaya işâretdür.

20^a 39. Diñleme her sözi kim eyle te'emmül saña
Hışşe yiter kışşa-i Yûsuf-ile pîrehen

Kışşa-i Yûsuf ile pîrehenden ebnâsı Hâzret-i Ya'kûb'a Yûsufı kurd yidi diyü kanlu pîrehenin getirüp kûrda iftirâ itdüklerinde emr-i Hâk'la kurd lisân-ı faşihle andan âgâh degül idügin söylenüp ebnâsinuñ kızbi zâhir olduğı hâlete işâretdür Allâhü a'lem.

40. İşle işüñ düşerin saña nice tıtdı gör
Serv-i sehi bâğ için tağ başın nârven

Ya'nî egerçi 'âkıl-iseñ işüñ kendüñe düşerin işle bu bâbda bu iki cämîd ağaç saña nüşha yiter ki her biri kendüye düşerin işleyüp serv-i bâğ içinde ve nârven ki çâm ağacıdır. Tağ başında biter ol bâğda bu tağda yaraşur anuñ-çün ki servden fâ'ide mañzâ zînet ve arâyış ve nârvenen fâ'ide sâye ve evcinde vuşş u tayra âsâyişdür.

41. Merd-i suhândân-ile bir ola mı a'cemî
Tütî ile bir degül zâğ u kelâğ u zeğan

A'cemîden murâd 'âmîdür. Hâyvânât-ı 'Acem'e teşbih ile a'cemî ile ta'bîr olındı. Ve bu beyt sühen-dân-ile 'amî arasında farkı beyândur. Niteki mısrâ'-ı şâniden mefhûmdur ve yukarıda ins ü melek râcih ise beytinden murâd iki suhen-dân arasında farkı beyânıdır. Bundan tekrâr fehmi olınmaya.

20^b 42. Di hüneri dir-iseñ 'ayba nazar eyleme
'Ayb beyân itmede kesdi sözi lâl olan

Lâl olmağ sâkit olmağdan kinâyetdür. Kesdi sözi dimekden ya'nî tamâm itdi dimekdür. Niteki eşnâ'-i kelâmda hağ söyleyene sen sözi kesdüñ dirler. Ya'nî 'ayb söylemekde sâkit olan sözi tamâm itdi dimekdür. Veyâhud sözi kesdi dimekden murâd gâvğâyı gâlebeyi kesdi dimek ola ki bir kişi bir kişinüñ 'aybın söylese ol dağı anuñ 'aybın söyler söz kelecî uzar gâvğâ ve gâlebe artar, ürer. Pes kimsenüñ 'aybın söylemeyen arada sözi keser Allâhü a'lem.

³⁹ “Yuvalarınıza giriniz.” *Kur'an-ı Kerim, Neml Sûresi*, 18. Ayet. Metinde âyetin son sözcüğü kafiyeye uydurulmak amacıyla “ اَدْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَخْطِمَنَّكُمْ ” şeklinde yer almaktadır.

⁴⁰ “Yuvalarınıza giriniz. Süleyman ve onun orduları (farkına varmadan sizi ezmesin).” *Kur'an-ı Kerim, Neml Sûresi*, 18. Ayet.

43. Geçmedi çün her kişi menzileti bir kadem
Bü'l-hevesâ ivme kim birdür iven ivmeyen

“Küllün müyesserün li-mâ hulika leh”⁴¹ hadîs-i şerîfinün mefhûmına işâretdür. Ya'nî senün-çün halk ve taqdîr-ile teysîr olınan nesne saña müyesser olmaz. İllâ vaqt-ile müyesser olur. Pes ey bü'l-heves şitâb itme ki vaqtinden öndin irmiş yok. Muqarrer sen de irmezsin hemân nefsüne şitâb ile 'itâb itdügün qalur, Allâhü a'lem.

(21^a) Bu beytün ma'nası leff ü neşr-i müretteb tarîkiyle altındaki beyt mefhûmına merhûndur ve iş görenden murâd pîr-i rûzgâr-dîdedür.

44. Âhen ü zencîr-ile oldı kişide niçe⁴²
Şîr-i ner-i pence-dâr pâdişeh-i tîg-zen

Bu beytün ikinci mısrâ'ı evvelki beytün mısrâ'-ı evvelinde olan leffün neşr-i mürettebidür.

45. Kesdi sözi'âkıbet kabri idindi niyâm
Dutmuş-iken yeryüzin seyfi ile zül-Yezen

Zül-Yezen Yemen pâdişâhlarınınûn kudemâsından bir ulu pâdişâhuñ laqabıdır ve nâmı Seyf'dür aña Seyf-i Zül-Yezen dirler. Bütün dünyaya hükmeden pâdişâhlarınûn biridir. Bu da esfârında İskender-i Zül-ıarneyn gibi hezâr düşvâr işler ve müşkil tılıslar fetih eylemişdür ve 'acâyib 'âlemden niçe nesnelere görmüş ve işitmişdür. Tevârih kitâblarında 'aceb aḥbârı yazılmışdır ve bu laqabı hemân aña münḥaşır degüldür. Bil ki ol zamânda olan Yemen pâdişâhlarınınûn bu vech-ile bir laqabı vardır ve bu karîne iledür ki müfessirinden ba'zı Kur'an-ı kadimde aḥvâli mezkûr olan İskender'den murâd bu şoñra gelen feylesof oğlu İskender-i aşğar degüldür ki Yünânîdür. Bil ki Yemen pâdişâhlarınınûn kudemâsından İskender-i ekberdür (21^b) ki laqabı Zül-ıarneyn idi. Oldur nitelik Kur'an-ı kadimde “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقُرْنَيْنِ”⁴³ lafzıyla edâ olunmuşdur diyü naql ider.

46. Mü'min iseñ kalbden cevri çek herkesün
Hârına çün qatlanur bağçede gül diken

Hârdan murâd herkesün cevri ve gülden murâd imân ve bağçeden murâd kalbdür. Ma'nâ-yı beyt zâhirdür Allâhü a'lem.

⁴¹ Hadisten nakıs iktibastır: “Herkes niçin yaratıldıysa onu kolayca elde eder.” Buhârî, Cenaiz, 82.

⁴² Tezde bu beytin yerinde başka bir beyit kaydedilmiştir:

Qıvvetüne zârûna devletün[ün] câhuña

Gırrolup bakma kim diñle nedür işgören (s. 217)

⁴³ “(Ey Muhammed) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru sorarlar.” *Kur'an-ı Kerim, Kehf Sûresi*, 83. Âyet.

47. Nefsün-ile mâluñı bey' idegör kim aña
Var ğanı müşteri saña virür çok şemen

Ma'nâ-yı beyt **إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ** ⁴⁴ elâ ye âyet-i kerîmesinden me'hûzdur. Pes ma'nâ-yı beyt erkân-ı ħamse-i İslâmiyyeden cihâd-ı fî sebîlillâh itmege terġîbdür. Ve âyet-i kerîme delâletince ğanı ve müşteri den murâd Ħaġ sübhâne ve te'alâdur. Ve çok şemenden murâd cennât-ı câvidânîdür ki kenz-i lâ-yefnâ dirler.

48. Şebt idegör aduñı defter-i a'mâle kim
Kondı vedî'at aña oldı ħacer mu'temen

Ma'nâ-yı beyt erkân-ı ħamse-i İslâmiyyeden ħacc-ı şerîf itmege terġîbe işâretdür ve defter-i a'mâlden murâd meşhûr olan üzere emr-i Ħaġ ile (22^a) Hacerü'l-esved içinde emânet konılan defter-i a'mâl-i beni Âdem'dür ki dünyâda anlara 'amel-i ħac müyesser olur Allâhü a'lem.

49. Gel katıl alaya kim nevbet-i penç cengde
Düşmeni katl idesin sâlimen ü ğânimen

Erkân-ı ħamse-i İslâmiyyeden namâz kılmaġa işâretdür. Alaydan murâd şaff-ı cema'atdür ve nevbet-i penç cengden murâd beş vaġt namâz nevbetidir ki eġâdis-i şerîfede vârid olan üzere şeytân-ile cenge şaf bağlamaġ eşnâsidur. Pes katıl idesin düşmeni dimekten murâd şeytânı kör idesin dimekdür ve ğânimen lafzı kâfiye kılınma[sı] tenvîni nûn-ı sâkine olduġı i'tibârladur.

50. On ikiden birini nefsün için alıġo
Saña yiter sâyiri beslemege cân u ten

Erkân-ı ħamse-i İslâmiyyeden şavma terġîbdür. On ikiden murâd on iki aydur. Birden murâd şehir-i ramazândur.

51. Arturıgör mâluñı vech-i helâl-ile kim
Şabr-ile yeg faġırdan olsa ġınâ şükr-ilen

Erkân-ı ħamse-i İslâmiyyeden zekâta terġîbdür. Mâluñı artur demek zekâtını vir dimekten kinâyedür ki zekât virmekle mâl artmaġ eġâdis-i şerîfeden vârid olmuşdur ve mısrâ'-ı şânî ğanı-yi şâkir faġır-i şâbirden râciġ olduġına (22^b) işâretdür ki ħavl-i Muġtâr budur.

52. Ağla añup hâlûñi eyle ħuliyi tevbe ki
Gözyaşı-veş kıymetî beslemedi dürr- 'Aden

⁴⁴ "Allah, müminlerden, mallarını ve canlarını cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır." *Kur'an-ı Kerim, Tevbe Sûresi*, 111. Âyet.

Ya'nî günâhlarına gözyaşı dökerek tevbe eyle ki hulliy-i nisâ gibi tevbeñe zînet virür. Cenâb-ı Hağ da kabûl olmağa aqreb olur Allâhü a'lem.

53. Baña şorarsañ beni şayamazın 'aybumı
Yok diseler lâ dirin var diseler lâ dimen

مَا أَبْرَى نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ⁴⁵ âyet-i kerîmesinden me'hûzduz. Ya'nî ben Hağk'ın bende-i ma'yûbi olduğuma mu'terifin 'aybuñ yok diseler lâ diyü var dirin, 'aybuñ var diseler lâ diyü yok dimezin.

54. Mürdeler ihyâsına eyle nazâr kim bunı
Saña bahâr olsa dir bir dil olup her çemen

Haşr u neşrûn bahâr-ı dünyâda mişâli olduğına işâretdür. Ya'nî nazâr i'tibâriyle gözle ki her bahâr olsa saña andan her çemen bir dil olup haber virür ve hâl dili ile mürde iken dirildüğün söyler. Nitekim فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَةِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا⁴⁶ âyet-i kerîmesi dağı buña işâretdür.

55. Kork şu günden ki tayy ol(ı)na 'amel defteri
Olmaya rüyuñ sepîd ola libâsuñ kefen

Ya'nî hâlet-i müldeñ kork ki (23^a) 'amelüñ defteri tayy olunacak vaqtdür ki andan soñra senden a'mâl-i şâliha vücûda gelmek ihtimâli qalmaz. Câyizdür ki ol hinde ne'üzü-billâh dünyâdan âhirete imânsuz gidesin ve siyeh-rûlar kabîlinden olasin.

56. İtme zulüm zâlîme kahr irişür sezmeden
Neyledi Dağhâk'ı gör Gäve-yi Haddâd-iken

Gäve, Dağhâk'ı katl iden kimsenüñ adıdır ki bir hağîr demürce iken Dağhâk gibi 'azîm pâdişâha zâlîm olduğıcün zafer bulup katl eylemişdür. Nitekim hikâyetleri meşhûr ve kütüb-i tevârihde mezkûrdur.

57. 'Âlim-iseñ Hağ sözi söyle vü vehm itme hiç
İtmeyeler tâ saña hağk-ı cihân sū-i zan

"kuli'l-hağk'a ve-lev kâne murrân"⁴⁷ mefhûm-ı şerîfine işâretdür. Ya'nî girçek 'âlim iseñ emri bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ile hağ söz hağka acı gelür diyü müdârâ

⁴⁵ "(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder." *Kur'ân-ı Kerim, Yûsuf Sûresi*, 53. Âyet. Nûshada âyet-i kerime "لَا أُبْرَى نَفْسِي فَإِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 697.

⁴⁶ "Allah'ın rahmetinin eserlerine bakın ki yeri öldükten sonra nasıl diriltiyor." *Kur'ân-ı Kerim, Rûm Sûresi*, 50. Âyet. Nûshada âyet-i kerime "فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَةِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 176.

⁴⁷ Hadîs-i Şerîf: "Acı da olsa doğruyu söyleyin." Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, s.194.

yüzinden anı ketm itme söyle kimseden vehm itme tâ ki cihân halkı saña sü'-i zann itmeyeler "İttekû mevâzi'u't-tühemi"⁴⁸ vartasında kendüni helâk itme.

58. Hâk kapusın gözle kim bu kapuda sâ'ile
Redd ü men' yok durur her ne dilerseñ dilen

Ya'nî Hâk kapusunda hiçbir nesne sâ'iline hiçbir vech-ile var get ve sen istedüğüñ (23^b) bunda yok ve Allâh vire ve ev issi evde yok ve bir kapuya dahı dinmek emsâli şarâhaten ve kinâyen redd olmayup hirmân-ı mahrûm olmağ cevâbı virilmez. Bil ki her ne isterseñ bu kapudan ber-murâd olursın.

59. Tıtma dehirden şağın her ne gelür başuña
Dehr nedür bilmedi dehre diyen sögilen

Ve lâ-tesübbü'd-dehre fe-inne'd-dehre hüvallahü⁴⁹ mazmûn-ı şerîfine râcî'dür. Ya'nî dehr şöyle eyledi böyle eyledi göreyin anı şöyle olsun böyle olsun diyü sögme ki dehr-i zu'm itdüğüñ şöyle böyle iden Bârî Te'âlâdur. 'İzz-i isme dehre sögmek ne'üzü-billâh ötesine tecâvüzdür. Saña bunu didüren nefsi emmâredür. Dehr neydüğüñ bilmez. Zînhâr igvâ-yı şeytân nefse uyma. Ne'üzü-billâh min hefevâti'l-cenân ve remezâti'l-lisân ve hemezâti'ş-şeytân⁵⁰.

60. Fahr idüben [câhile] şişme inen câhilâ
Tende veremdür şağın añladuğıñ bu semen

Ya'nî istihkâksuz 'izz ü câ' eline giren kendüyi bir âdem şanmasun ki zâhir kendüde rif'at-i şân añladuğı hağikâat şişmişi semüz añlayan gibi olur.

61. Râh-ı hağar-nâkdur 'ışka kadem başmadı
Bu yola illâ meger terk-i ser ü cân iden

Zâhir ma'nâsı ki (24^a) şağın 'ışk yolına kadem başma ki bunda baş ve cân kôrğüsü vardur dimekdür. Mağşud degüldür bil ki murâd olan ma'nâ ışk yolu hağar-nâkdur. Buña hağikâat kadem başup bunda kâmil olan cân u ser terkin urandur. Eger sen de 'âşık-ı hağikî iseñ bu yolda cân u ser terkin ur dimekdür. 'İşkdan terhîb degül bil ki aña terğîbdür Allâhü a'lem.

62. Söz kim ola nâ-sezâ kimse anı diñlemez
Bâd-ı hevâya gider bâd-ı hevâdan gelen

⁴⁸ Hadis-i Şerif: "Zan ve töhmet olabilecek şeylerden kaçınmın." Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, C.1, s. 44.

⁴⁹ "Dehre (zamana) sövmeyiniz; çünkü o, Allâh'ın ta kendisidir." Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, 2/355. Bkz. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, s. 426; Abdullah Karahan, "Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 463-518.

⁵⁰ Kalplerin, dillerin hatasından-sürçmesinden ve şeytanların vesveselerinden Allah'a sığınırız.

Ya'nî nâ-sezâ olan sözi sen diñleme ve söyleme ki anı diñlemezler. Anuñ-çün ki 'Acem içinde meşhür meşeldür. Beyt: *Ez bād-ı hevâ âmed ü ber-bād-ı hevâ reft.*⁵¹

63. Olsa bir iş mümteni' sen aña sa'y itme kim
Gökde uçan tayr için ebleh olur çol şalan

Ya'nî 'âdetâ imkânı olmayan nesneyi vücûda getür dime. Meşelâ tabîb-i câhil gibi 'ilâc-ile meyyit-i bî-cânı ihyâ ve pîr-i nâtüvânı bernâ ideyin didügi gibi ki ehl-i bâtıldur. Bil ki me'âli gül-rüya ve cân-ı vuñuş u tuýura murğ-ı mu'allim gibi yerden çol şalup yumruğa okumak gibi belâhetdür. Anı 'âkıl olan itmez.

24^b 64. Muñkem inan perde-i gaybdan olan emre kim
"Lev keşefe'l-ğitâ" dir inanup Bü'l-Hasen

Perde-i gaybda olandan murâd kıyâmetdür. Ya'nî kıyâmete ve anda olan añvâle ki kitâblarda mezkûrdur, cân u dilden i'tikâd eyle. Niteki Ebu'l-Hasen Hâzret-i 'Alî Razıyallahü 'anha aña inanup "Lev keşefe'l-ğitâ mâ izdeddet yaķinen"⁵² diyü buyurdu. Anlaruñ "kelâm-ı 'Aliyyin kelâmün 'aliyyün"⁵³ mücibince şad kelime-i tayyibe-i meşhûrelerinden(dür) biridür. Ma'nâsı ben dünyâda añvâl-i âhîreti bir vech-ile ma'lûm idindüm ve yaķinen cümlesine 'ilmüm ber-vech-ile muñit olmuşdur ki eger perde götürülse ya'nî dâr-ı dünyâ harâb olup âhîret dârı zuhûra gelse ol 'ilm-i yaķiniden ziyâde bulmazdum.

65. Genc dilerseñ eger künc-i ferâgatdedür
Gel baña şor yirini ben bilürüm bunu ben

Ferâgatden murâd küşe-i kanâ'atdür. Ma'nâ-yı beyt "el-kanâ'atü kenzün lâ-yefnâ"⁵⁴ ma'nâsın imâ ider ve nâzımuñ ben bilürin ben dimekten murâdı budur ki âhîr-i 'ömrinde küşe-i ferâgat ü kanâ'atinde cihânuñ gavğâlarından hâlâş olup mañz-ı teveccühi cânib-i âhîrete olmuşdur. (25^a) Anuñ-çün ben bilürin ben diyü ta'bîr eyledi ve bunuñla "ve lâ yünebbi'üke mişlü habîrin"⁵⁵ ma'nâ-yı şerîfine imâdur, Allâhü a'lem.

66. İster-iseñ ululuğ ayağa düş bende-vâr
Bir uluya hîdmet it terbiyetin al emen

⁵¹ Havadan gelen havaya gider (Haydan gelen huya gider).

⁵² "Eğer gayb perdesi kalksa bile yakınim (Allah'a olan bağlılığım, imanım) artmazdı." Yani, zaten Allah'ı görüyormuş gibi inanıyorum. Hz. Ali'den rivayet edilen bir sözdür.

⁵³ Hz. Ali'nin sözü, yüce-âlî sözdür (basit değildir).

⁵⁴ Kanaat tükenmez bir hazinedir.

⁵⁵ "... herşeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez ..."Kur'ân-ı Kerim, Fatır Sûresi 14. Âyetten nâkıs iktibas.

Men hadem hudime ma'nāsına işaretdür. Ve emen lafzı Türkîdür. Zağmet çek ma'nāsına meşhürdür. Bir kimsenün bir emrden zağmet çekdüğün görse hayli emendünüz dirler, Allāhü a'lem.

67. Hâtem olup bulmadı rağbeti gör âfitâb
Perverişin bulmadın seng-i 'aķık-i Yemen

Bu beytün ma'nası yukarı beytün ma'nāsına mu'allakdur ve aña delil gibidür. Ya'nî seng-i 'aķık-i Yemen'i görmez misin hadd-i zâtında bir aķ tağ-iken âfitâb-ı perverişin bulmağla bir ulu naazarına mazhar vâķi' olmağla la'l gibi rengin olup hâtem olur ve hâtemde nigin olup kalur ve kıymet bulur.

68. Mâl ü benün fitnedür virme gönül bunlara
Zînet-i dünyâ durur gerçi saña bu fiten

Ya'nî mâl-ile oğul virmekle Hâķ Te'âlâ seni imtiḥân ider. " **أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ** " ⁵⁶ diyü buyurur egerçi imtiḥândan münezzehlerdür. Pes mâluña maḥabbet idüp (25^b) zekâtın virmemek itme ve evlâduña maḥabbet idüp Hâķ Te'âlânun maḥabbetini unutma ki 'ukûbete giriftâr olmayasın. Egerçi " **الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا** " ⁵⁷ diyü buyurulmuşdur. Zînet olduğı daḥı ma'nâda saña fitnedür, Allāhü a'lem.

69. Anañ atañ itse de şefķati âfetdür ol
Şâhid aña Kışsa-i Yûsuf u hem gergeden

Ya'nî ata şefķati âfet olduğına şâhid Ḥazret-i Yûsuf ile ķardaşları elinden çekdüğü kışsadur ki ataları Ḥazret-i Ya'ķub'un 'Aleyhi's-selâm Ḥazret-i Yûsuf'a şefķati ve maḥabbeti olması ķardaşları elinden çekdüğü cefâ ve çevre bâ'iş olmuşdur. Ve ana şefķati âfet olduğına şâhid gergeden didükleri cânavar kışsasıdır ki 'acâyib maḥlûķât kitâblarında zıkr iderler ki gergeden yavrisını ķudretullâh ile ķarnında dört yıl götürüp ḥattâ bu dört yıl içinde anası mer'âlarda otlarken fercinden biline degin baş taşra çıkarup bile otlar ķarnı toyncaķ yine iķerü çekilür. Bu tariķ-ile tamâm dört yıl anası ķarnında yatur toğmalu olıcaķ anası otlarken nâ-gâh fercinden kendüyi taşra atup çıkar daḥı (26^a) bād-ı vezân gibi anasının yanından kaçır. Anası ardınca kovup aña yetemez elinden kaçır kırtılır. Bunuñ ḥikmetin böyle beyân iderler ki Hâķ sübhâne ve te'âlâ'nun ķudret-i bâliğasından biri daḥı budur ki ol ḥayvâna bu ḥâlde kaçmağı ilhâm ider. Bu sebebden gergedenün dilinün üzeri peykân mişâlinde kemüklerdür. Ḥayvânâtuñ inâşınınuñ tıbâ'ında ķudretullâh ile vedî'at konan şefķat ü mihr ü maḥabbet-i evlâd muķtezâsınca toğduğı sâ'at yavrılarını ziyâde şefķatlerinden yalarlar.

⁵⁶ "Ve iyi biliniz ki: Mallarınız ve evlâtlarınız (fitnedir) birer imtihan aracından başka bir şey değildir."

Kur'an-ı Kerim, Enfal Sûresi, 28. Âyet. Âyet-i kerime, nüshada " **أَنَّمَا الْأَوْلَادُ فِتْنَةٌ** " şeklinde geçmektedir.

⁵⁷ "Mallar ve evlatlar dünyâ hayatının süsüdür." *Kur'an-ı Kerim, Kehf Sûresi*, 46. Âyetten nâkıs iktibas.

Eger gergedan yavrısı kaçmasa anesi anı yalardı. Tenini ol dilinde olan kemükler ile päre päre iderdi. Anesi şefkati anı helâk idüp ana âfet-i şarih olurdu Allâhü a'lem.

70. Ğurbete düş seng-vâr ağsa yüküñ bir yaña
Oldı sünenen kadîm saña baña bu sünen

Ya'nî sen ki dâr-ı dünyâda musâfir hükmindesin vaţanuñda 'ömr râhına düşüp âhîret menziline toğrı gidersin. Şöyle ki yolda dîn ü dünyâña müte'allik yüklendün ki aĥvâl-i ihmâline zararüñ cânibi ğâlib olup nef'üñ cânibini ađar reh gerekdür ki ğurbete düşesin terk-i diyâr idesin vara bu maĥzürsüz âĥirîde⁵⁸ karâr eyle (26^b) şol seng gibi ki yolda egleyecek anı yerinden ħaldururlar ađan denk üzerine ħorlar ğurbete düşer yük toğrılır. Niteki sâyile arasında sâyirdür ki yük ağmayıca taş ğurbete düşmez dirler. 'Ale'l-ĥuşuş bu tariĥa-i marzıyye sünen-i kadîme-i enbiyâdandır. Baz-ı dâ'ıye iktizâsıyla ulu'l-'azm peygâamberlerden niçe ulu peygâamber bu yola sâlik olmuştur. Ĥattâ bu âĥir-i 'ahdin ĥaĥ nebî olan ĥâtemü'r-rusul ve hâdiü's-sebîl peygâamberümüz Ĥazret-i Muĥammed 'Arabî 'Aleyhi's-selâm Mekke'den Medîne'ye hicret buyurmuştur ve bu sefer-i mübarekleri ittifaĥ-ı aşĥâb-ile millet-i İslâm'da vaz' olunan târîĥ-i şerîfe ibtidâ kılnımuştur. Niteki bu ebyâtuñ nazm-ı selsâli andan *toĥuz yüz altmış yedinci* sâlde vâkı' olmuştur Allâhü a'lem.

71. Ĥûbı daĥı zışt idi göz-ile ğayr göz-ile
Nefs gözin yum ki çok zışti görür bu ĥasen

Ya'nî ehl-i sünnet cema'at mezhebince ĥasen ve ħubĥ-ı şer'ıye kâ'il ol muĥalif ħavlince 'aĥliye kâ'il olma ki bu bâbda 'aĥl ħaşırdur. Şer' nice ħabiĥ 'add itdügini 'aĥl ĥasen 'add ider. Meşelâ zünnâr gibi ki şer'an ħabiĥ iken min ĥayşü'l-lezzeti⁵⁹ (27^a) 'aĥl ĥasen 'add iderse olur. Bunuñ emşâli çoĥdur.

72. Şüret-i dünyâ durur ħuĥla oyunu saña
Geldi bir ehl-i 'aĥıl ħurdi meşel bunı şan

Ya'nî ħuĥla oyunu bi-'aynihi mişâl-i dünyâdur. Keenne-hu bir 'aĥıl anı saña temsil için peydâ itmiş andan mütenaşıĥ olıĥör. Görmez misin dünyâ ħarn ħarn niçe dürlü şüretler ihdâs ider. Döner az geçmedin nâ-pedîd eyler ki kezalik ħuĥla oynayan daĥı niçe şuver peydâ ider biraz ĥareket itdürür ol şuveri nâ-peydâ idüp bir dürlü daĥı çıkarur. Kezalik anları daĥı nâ-peydâ idüp bu üslûba oyunun âĥir ider. Niteki ħıyâmet ğünine deĥin dünyânuñ daĥı ĥâli böyledür Allâhü a'lem.

73. Mezbaĥ olur yeryüzi anda ĥanem Âdemî
Kebş boĥazlanmadın bu ĥaneme yok çeren

⁵⁸ âĥirî: âĥirîr (Nüşa)

⁵⁹ lezzet sebebiyle, lezzetten

Bu şol hadîş ma'nâsıdır ki anda buyurılır kıyâmet gününde ehl-i na'îm na'îme ve ehl-i ca'hîm ca'hîme girdükden şoñraki hülûd zamânıdır. Anda ehl-i na'îm hayy-ı ebed olup ni'met-i câvidânîde olmağ ve ehl-i cehennem dağı 'azâb-ı câvidânîde çalup (27^b) hayy-ı ebed oldukları zamândur. Hağ sübhâne ve te'âlânun irâdesiyle mevtâ bir çoç şüretinde getirüp boğazlasalar gerekdür. Pes ma'nâ-yı beyt yeryüzinün mezbağ olup Benî Âdem anda ğanem menzilesindedür. Kebş boğazlanmadın aña çeri müyesser degüldür. Ya'nî insân cennete girüp mevt kebşi boğazlanmayınca aña râhat yokdur.

74. 'İlm ü kerem hulkların efđâlidür ahseni
Eyle şî'ârûn ki halk olduğı dem mümtehan

Ma'nâsı altındağı beyte merhündür. Halk mümtehan olmağdan murâd anlara 'ilm ü keremden şorılsa dimekdür. Niteki ba'z-ı kütüb-i muhâzarâtda mezkûrdur ki tehlâlf-i edyân ile tebâyün-i ahlâk ile tebâ'üd-i büldân ile cümle halk müttefiklerdür ki 'ilm ü kerem insânda vaşf-ı maħmûd'dur. Niteki bu beyt andan haber virür.

75. İtdi buña ittifağ ehl-i memâlik kamu
Rûm u 'Arab Hind ü Sind Çîn ü Hıta vü Hoten

Burada Rûm'dan murâd mâ'adâ-yı 'Arab'dur. Zıkr olınan memâlikden ğayrı da dahıldür bunda, Allâhü a'lem.

76. Olsa 'ilim kişide şaymaz anı bir pula
28ª Elfü hasûdin lehü lev-be-lisânin ta'an

'İlmden murâd dânişdür. Ya'nî bir kimsede dâniş olsa biñ hasûd-ı ta'atun kendüye ta'nını bir pula almaz. Kendü dâniş ve ma'rifeti ile mütesellî olur. Hasûd ta'nından incinen kendüde dâniş añlamayan-idi ki andan bî-ħuzür olur.

77. Luğf ile tut kârûnı sahtı nerm itmede
Rıfğ ile gör kâr-idi nice ider ciremen

Ya'nî bileğü taşı ğuşûnet itmeyüp rıfğ u mülâyemet üzre olmağın âhen kendüden saht iken anı yonup andan nesne cer ider. Sen dağı şöyle ki işünde rıfğ üzre olasın kendüñden demür gibi kalbi saht olanların kalbini mûm gibi nerm idersin. Ğuşûnete ğuşûnet yaraşmaz bil ki rıfğ yaraşur.

78. Eski 'adü Âdem'e hiç ola mı ola dost
Toğrıla mı her yaña mâr gibi bu yılan

Eski 'adüyü mârâ teşbihe bu cihetden belâgat vardur ki aşılma mâr Âdem'ün kadîmî düşmenidür. Bu cihetden ki Ğazret-i Âdem 'Aleyhi's-selâm cennetden çıkmasında anun dağı dahli olmışdur. (28^b) Anun-çün ki şeytân Âdem'i igvâ için cennete girdüğünde yılan cennetde der-bân idi. Anun dişi arasına şaklanup girdi. Anun-çün Hağ sübhâne ve te'âlâ Âdem'e yılanı 'adü itdi. Âdem 'Aleyhi's-selâm yire inicek ol dağı

bile indi ve insâna 'adâveti kadîmî olmağındur ki Âdem oğlanı yılanı görse bî-ihtiyâ[r] öldürmek ister ve yılan dağı Âdem'i şokmak ister. Vallâhu'l-müste'ân.

79. Şanma ki senden kaçan gelse saña yâr ola
Sen de aña meyli ço gelse saña her kaçan

Senden kaçandan murâd dünyâdur. Emşâli bî-vefâdur. Meşelâ zen-i fâhişeye gibidür meşhûrdur. Eger sen dünyâyâ râğbet itseñ veyâ zen-i fâhişeye maħabbet gösterseñ elbette ol senden kaçar. Şöyle ki nâ-gâh elüñe gire anları kendüñe yâr olur şanma hercâyîlerdür. Elbette ğayra meyillerin kıomazlar. Pes saña dağı (29^a) münâsib olan budur ki her kaçan dünyâ veyâ zen-i fâhişeye saña el virseler sen dağı anlardan i'râz idesin anda meyli ü maħabbeti elden kıoyasın ki *hel ceza' ü's-seyyi'eti ille's-seyyie'ti*.⁶⁰

80. Bâd-ı vezândur şebâb furşatını itme fevt
Uş duyasın didüğüm pür olasın çün esen

Ma'nâ-yı beyt zâhirdür. Esen lafzıyla bâd-ı vezân añılduğunuñ ħüsnâ zâhirdür ve esen lafz-ı 'Arabîdür yaşlu ma'nâsına.

81. Diñle sözün Şâlih'ün tecrübe kııl kim şaħiħ
Ħads ü kıyâs-iledür söyledüğü her sühen

Elfâz-ı beyt içinde tecrübe vü ħads ü kıyâs ki cümlesi bir vâdîdendür cemî'-i emşâl-i şinâ'ıyyeti ri'âyet olunmuşdur.

82. Dürr-i Neşâyiħ durur baħr-ı cihân içre bu
müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün

Bu lafz-ile ya mışra'-ı şânîye işâret ola bu taqđır ma'nâ-yı beyt-i neşâyiħdür. Bu iki kerre müfte'ilün baħrinde olan ebyât-ı mezkûre dimek olur. Yâħüd tâ evvelinden buraya gelince geçen ebyâta işâret ola. Bu taqđırce mışra'-ı şânî bilâ me'an baħr-ı ebyâta işâret olur. Allâhu a'lem bi's-şevâb.

⁶⁰ Şair, “وَجَزَّوْا سَيِّئَةً سَيِّئَةٌ مِّثْلَهَا” “ Bir kötülüğün karşılığı aynı şekilde kötülüktür.” *Kur'an-ı Kerim, Şurâ Sûresi*, 40. Âyeti ile “هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ” “İyiliğin karşılığı ancak iyilik değil midir?” *Kur'an-ı Kerim, Rahman Sûresi*, 60. Âyeti'ni birleştirerek “Bir kötülüğün karşılığı ancak bir kötülük değil midir?” manasına gelen ibareyi yazmıştır.

- Etik Kurul İzni** Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.
- Çatışma Beyanı** Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.
- Destek ve Teşekkür** Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- Aclûnî (1932). *Keşfu'l-hafa*. Beyrut.
- Canan İ. (1991). *Hadis Ansiklopedisi - Kütüb-i Sitte*. 9 cilt. Akçağ Yay.
- Erkan N. (2002). *Celâlzâde Salih ve Tarih-i Mısır-ı Cedid Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*. Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi.
- Feridüddin-i Attar (2010). *Musibetname*. Haz. Şevki Nezihî Aykut. Türk Tarih Kurumu.
- Gündoğdu E. (1997). *Divan-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih (Tenkidli Metin-İnceleme)*. Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Heysemî. (1994). *Mecmau'z-Zevâid*. Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Hürremşâhî B. (1386). *Külliyât-ı Sa'dî*. İntişârât-ı Düstân.
- Karahan A. (2008). "Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2: 463-518.
- Kütük R. (1995). *Celâl-zâde Sâlih Çelebi – Leylâ vü Mecnûn (Tenkidli Metin-İnceleme)*. Yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Manav A. (2018). *Sâlih Bin Celâleddin'in Târîh-i Mısır'ı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. Doktora tezi. Pamukkale Üniversitesi.
- Nacar N. (2019). *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât (Topkapı Revan K. No. 1085 y. 189-376) Çeviri Yazı*. Yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi.
- Okuyucu C. (2001). "Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/ 7-8: 135-169.
- Özay G. (2008). *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Dîvânındaki Dinî Muhtevâ*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi.
- Serdaroğlu A. (1966). *Usûl-i Hadis ve Mevzû'at-ı Aliyyü'l-Kârî Tercümesi*. Ayyıldız Matbaası.
- Soleimanzadeshekarab N. (2019). *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*. Doktora tezi. Gazi Üniversitesi.
- Şeker M. – İsmail Hakkı Mercan. (1985). "Tunus Millî Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2: 105-122.

- Topal S. Ali. (2008). *Celâzade Sâlih Çelebi'nin Târih-i Sultân Süleymân İsimli Eseri*. Doktora tezi. Ankara Üniversitesi.
- Topal S. Ali. (2011). "Celâlzâde Salih Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11/1: 109-128.
- Uzan S. (2019). *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât (Topkapı Revan K. No. 1085 y. 565-752) Çeviri Yazı*. Yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi.
- Uzunçarşılı İ. Hakkı (1958). "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâl-zâde Mustafa ve Salih Çelebiler". *TTK Belleten*. 22/87: 391-441.
- Yancı S. (1999). *Celâlzâde Salih Çelebi Divânı*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi.
- Yıldırım L. Nil (1995). *Celâlzâde Sâlih Çelebi -Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât (Transkripsiyon-Kısmî Dil Özellikleri-Sözlük)*. Yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi.
- Yılmaz M. (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. Kesit Yayınları.
- Yılmaz O. (2008). *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora tezi. Marmara Üniversitesi.
- Yurdaydın Hüseyin G. (1967). "Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâme'si". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14: 1-12.
- Yüksel H. – H. İbrahim Delice (2013). *Celâl-zâde Sâlih Çelebi - Hadikatü's-Selâtin (İnceleme-Metin)*. TTK Yayınları.
- Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî (2019). *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. Haz. Komisyon. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.